

## **7. MYNDIGHETENES TRUSSELOPPFATNINGER**

### **7.1. Innledning og avgrensning**

Virksomheten i de hemmelige tjenestene må ses på bakgrunn av myndighetenes og tjenestenes forståelse av den politiske og militære situasjonen til enhver tid; hvilken trusseloppfatning de hadde. Fremstillingen tar sikte på å beskrive trusseloppfatningene slik de er kommet til uttrykk i det materiale som er frembrakt ved granskingen. Det faller utenfor rammen her å vurdere holdbarheten i myndighetenes oppfatninger. Det vises til 6.2.1.

Med myndighetene siktes det først og fremst til regjeringsmedlemmer og ledelsen i tjenestene. I noen tilfeller, der resonnementet synes å være mer allment, bygger kommisjonen også på utsagn fra tjenestemenn.

I Politiets overvåkingstjeneste har det først i de senere år blitt foretatt regelmessige systematiske vurderinger av den trusselen norske borgere kunne representere. Innen Forsvaret foreligger slike vurderinger i noe større utstrekning. Ved fremstillingen av myndighetenes trusselvurdering har kommisjonen bygget også på annet materiale. Det materialet som er lagt til grunn for fremstillingen kan grupperes i tre deler:

For det første gjelder det referater fra møter der regjeringsmedlemmer, statssekretærer og/eller de fremste embets- og tjenestemenn og militære befalingsmenn har deltatt: Regjeringens sikkerhetsutvalg, Forsvarsrådet samt lukkede møter i Stortinget, Stortingets utvidete utenriks- og konstitusjonskomité og Stortingets spesialkomité for utenrikspolitiske saker og beredskapsspørsmål, som var i virksomhet fra april 1948 til etter valget 1949.

Dernest er det annet materiale som er blitt forelagt de ansvarlige politikere og som kan sies å ha utgjort en viktig del av underlaget for deres beslutninger: referater fra møter i Koordineringsutvalget for tjenestene, oversiktsrapporter, senere halvårsrapporter, fra 1950-tallet fra etterretningstjenesten og Politiets overvåkingstjeneste om blant annet virksomheten i Norges Kommunistiske Parti, overvåkingstjenestens halvårs-/årsmeldinger og såkalte POT-meddelelser, fra 1960-tallet formaliserte vurderinger av trusselen utarbeidet i Forsvarets Overkommando/Sikkerhetsstaben og korrespondanse fra og til Forsvars-, Justis- og Utenriksdepartementet.

Endelig er det materiale som helt eller først og fremst har vært laget og benyttet innen tjenestene selv eller utvekslet mellom tjenestene, mellom Overvåkingsentralen og lokale politikamre, mellom ulike militære instanser, og notater og rapporter til intern bruk.

Materialet er ikke førstehånds i forhold til for eksempel Sovjetunionens intensjoner eller hva norske kommunister gjorde. Men det er førstehånds når det gjelder myndighetenes og tjenestenes oppfatning av disse hensiktene eller handlingene. Det stammer fra ansvarlige politikere, embetsmenn, tjenestemenn og offiserer. Kildene har ikke et offentlig preg, slik at man må regne med at det er talt i klartekst. De har også vært

underlagt den form for kontroll som ligger i at de ikke er private, idet flere var til stede på møtene, leste rapportene el.

I storparten av perioden har norske myndigheter og tjenester hatt det meste av sin oppmerksomhet rettet mot den trusselen som særlig østmaktenes etterretningsvirksomhet i Norge utgjorde. I tillegg har selvsagt etterretningstjenesten i Forsvaret fulgt med i hvilken potensiell eller aktuell militær trussel Sovjetunionen og Warszawapakten har representert. Fremstillingen nedenfor er imidlertid begrenset av kommisjonens mandat.

Det tas ikke sikte på å gjengi det samlede trusselbildet, men i hvilken grad man oppfattet norske borgere som en trussel. Oppfatningen av hvorvidt norske borgere utgjorde en fare for rikets sikkerhet hang selvsagt likevel sammen med den trussel utenlandske tjenester utgjorde, og med den internasjonale situasjonen, som derfor er berørt i korte riss.

Umiddelbart etter frigjøringen fantes ingen effektiv overvåkings- og sikkerhetstjeneste. Etter en konferanse 28. februar 1946 mellom justisministeren, forsvarsministeren, rikspolitisjefen, viserikspolitisjefen, oberstløytnant Alfred Roscher Lund og major Vilhelm Evang, formulerte rikspolitisjef Andreas Aulie oppgaven for en slik tjeneste slik:

"Utgangspunktet for virksomheten skal ikke være å kartlegge de forskjellige politiske partier innen riket eller deres virksomhet. Oppgaven skal alene være å registrere og kontrollere potensielle femtekolonister og andre som setter rikets sikkerhet i fare forsettlig eller ved uaktsomt forhold. I forbindelse hermed kan nevnes som en viktig oppgave å føre kontroll med fremmede makters etterretningstjeneste innen landets grenser ..."

På dette tidspunktet var dette myntet på så vel amerikansk og britisk, som sovjetisk virksomhet, og på nordmenn som arbeidet for utenlandsk etterretning i Norge. Se for øvrig under 13.4.1. og 13.9.

I løpet av 1947-48 ble oppmerksomheten i stigende grad rettet mot Norges Kommunistiske Parti.

## **7.2. NKP - oversikt**

KPs virksomhet ble fulgt allerede tidlig i mellomkrigstiden.<sup>1</sup> Mot slutten av 1930-tallet ble virksomheten trappet opp, både i hæren og politiet. Spesielt intens var virksomheten i Nord-Norge, der Hærens 6. Divisjon satte i verk en egen etterretnings- og overvåkingstjeneste fra 1938. Sjefen for 6. divisjon, Carl Gustav Fleischer, foreslo i januar 1940 i et brev til kommanderende general å forby kommunistpartiet. Han viste til at de "driver russisk propaganda i vårt folk". Under henvisning til en konkret sak mente han at propagandaen må være blitt "direkte landsforræderi og straffbart". Særlig aktiv

---

<sup>1</sup> Se Nils Ivar Agøy: Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv, doktorgradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo 1993.

var overvåkingen i Finnmark, der en avdeling av utrykningspolitiet under ledelse av politifullmektig Jonas Lie ble overført til Sør-Varanger i 1939. I en rapport fra 12. januar 1940 skriver han at "kommunistene delvis driver en meget energisk agitasjon til fordel for Sovjet-Russland", men at noe direkte bevis for landsforrædersk virksomhet ikke var fremkommet.

Etter krigen skiftet myndighetenes oppfatning av partiet over tid. Bedømmelsen hvilte på en vurdering av flere forhold, blant disse for det første: Hvor spent var den internasjonale situasjonen? For det andre: Hvordan ble partiets politiske syn vurdert - var det revolusjonært, var det nasjonalt eller unasjonalt? For det tredje: Hvor sterkt anså man partiet for å være?

På dette grunnlaget kan man skille ut fire faser, med skiftende bilder av hva slags trussel partiet representerte:

- Fra 1945 til 1947 ble partiet av mange akseptert som et nasjonalt parti som satset på å vinne frem innenfor det politiske systemet.
- I løpet av 1947 dreide partiet over på en klarere konfrontasjonskurs i forhold til de andre partiene og staten. Fra 1948-49 ble partiet svekket partimessig, men ble fulgt først og fremst fordi det ble vurdert som en potensiell femtekolonne som kunne samarbeide militært og ved sabotasje med Sovjetunionen i en truende politisk situasjon eller ved en invasjon, og på grunn av mistanke om at partiet - eller personer i partiet - drev etterretningsvirksomhet til fordel for Sovjetunionen. Det var videre mistanke om at partiet drev virksomhet for å sabotere den økonomiske gjenreisningen etter krigen. Propaganda fra kommunistene som kunne svekke forsvarsviljen eller tilslutningen til den vestlige demokratiske styreform ble også sett som en trussel.
- Fra midten av 1950-tallet ble partiet fortsatt fulgt nøye, men partiet som organisasjon ble ikke lenger i seg selv vurdert som noen alvorlig militær trussel ved et eventuelt krigsutbrudd.
- Fra midten av 1960-tallet var hovedbegrunnelsen for fortsatt å vie partiet oppmerksomhet, at det hadde nære forbindelser med og en positiv innstilling til Sovjetunionen og de øvrige landene i østblokken og derfor ville fremme deres synspunkter, og fordi partiets virksomhet kunne legge forholdene til rette for østlig etterretning. På 1980-tallet ble mistanke om at partiet fikk økonomisk støtte fra Sovjetunionen brukt som begrunnelse for telefonavlytting av personer ved partiets kontor.

Generelt observerte og registrerte politiet norske borgeres kontakt med representanter for de østeuropeiske stater og reisevirksomhet til østeuropeiske land. Særlig NKPs tillitsvalgte har hatt atskillig kontakt med representanter for disse landene, herunder med personer som var identifisert som etterretningsagenter, og de har reist mye til disse landene. Disse forhold kunne i seg selv gi grunnlag for registrering og overvåking av kommunister.

Det ble også ansett nødvendig å registrere kommunister av hensyn til fremtidig personkontroll.

### 7.3. NKP - perioden 1945-47

I den aller første etterkrigstiden var forholdet mellom de allierte forholdsvis rolig, selv om man både i Sovjetunionen og i USA allerede under krigen hadde forventet at nye motsetninger kunne dukke opp. Håp om internasjonalt samarbeid, opprettelsen av FN mv overskygget de spenningene og tautrekkingene som alt da foregikk mellom øst og vest, og de kampene som foregikk innad i mange europeiske land mellom kommunister og andre. I politiske kretser levde en tanke om at landet kunne spille en rolle som brobygger.

Umiddelbart etter frigjøringen i 1945 sto Norges Kommunistiske Parti relativt sterkt og ble sett som en politisk kraft i seg selv, som en mulig konkurrent til Det norske Arbeiderparti i arbeiderbevegelsen. Kommunistpartiet ble av mange oppfattet som et parti som satset på å vinne frem innenfor det politiske systemet og som et nasjonalt parti. Langt inn i medlemsrekkene i Arbeiderpartiet og NKP og på grunnplanet i fagbevegelsen, var det en stemning for samling. Samlingsforhandlinger ble ført sommeren 1945. Selv om sentralledelsene både i NKP og i Arbeiderpartiet så muligheten for at disse ville munne ut i et brudd, fant man det ikke nasjonalt kompromitterende å forhandle med NKP.

Fra 1947 så man at NKPs innflytelse gikk tilbake, at partiet mistet velgere, medlemmer, abonnenter på partiavisene og posisjoner i fagbevegelsen.

### 7.4. NKP - perioden 1947-1953

#### 7.4.1. *Den internasjonale bakgrunnen*

Forvarslar om de senere motsetningene kunne spores tidlig, som i Winston Churchills tale i Fulton, Missouri, i mars 1946 om et jernteppe som ble senket mellom øst og vest i Europa. I Hellas brøt det sommeren 1946 ut borgerkrig mellom regjeringen, støttet av britene, og en kommunistledet partisanbevegelse.<sup>2</sup> I løpet av 1946 ble folkerepublikker opprettet i Bulgaria og Romania, i 1947 i Ungarn og Polen, formelt selvstendige, men under sovjetisk kontroll. Stormaktene holdt seg innen områder som de så som "sine"; konfrontasjonen var ennå ikke åpen.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup>Erling Bjøl: Duellen uten ende - Verdenshistorien etter 1945, Grimbergs verdenshistorie bind 22, Oslo 1982 side 103-104.

<sup>3</sup>På et møte i Moskva i oktober 1944 skisserte Winston Churchill retningslinjer for deling av innflytelse mellom Sovjetunionen og vestmaktene i Øst-Europa og på Balkan. I Hellas skulle vestmaktene ha 90 prosent innflytelse, i Jugoslavia og Ungarn skulle det være 50 prosent til begge sider, i Bulgaria 75 prosent og i Romania 90 prosent til Sovjetunionen. Status for denne skissen har imidlertid vært omstridt, Se Bo Huld: Tre verdener. 1945-1965. Aschehogs verdenshistorie (bind 14), Oslo 1982, side 35.

I mars 1947 lanserte den amerikanske presidenten Harry Truman sin doktrine om at USA var globalt forpliktet til å bekjempe kommunismen ved å "støtte frie folk som gjør motstand mot væpnede mindretalls forsøk på å ta makten eller mot press utenfra".<sup>4</sup> Den amerikanske Marshall-planen om tilskudd til et europeisk gjenreisningsprogram i Europa, som ble lansert sommeren 1947, ble av Sovjetunionen snart karakterisert som en bestanddel i en allmenn plan for global ekspansjon fra USA. Landene i østblokken ble etter hvert tvunget til å stå utenfor Marshall-programmet.<sup>5</sup>

Fra høsten 1947 slo Sovjetunionen inn på en kurs som snart medførte konflikt med de vestlige landene. I oktober 1947 ble Kominform, det kommunistiske informasjonsbyrået, stiftet. Medlemmer var statsbærende partier i øst og det tsjekkoslaviske partiet, samt i vest de italienske og franske kommunistpartiene. I vest ble Kominform sett som en gjenoppretting av Komintern, som var oppløst i 1943. Tosidige militæravtaler ble inngått mellom Sovjetunionen og de fleste landene i østblokken, forløpere for Warszawapakten, som ble opprettet i 1955.

På konferansen i Polen i september 1947 som førte til opprettelsen av Kominform, ble det vedtatt en erklæring der "Truman-Marshallplanen" ble sett som en del av en "verdensomspennende ekspansjon som USA forfølger i alle deler av verden"<sup>6</sup>:

" I denne situasjon er det nødvendig at den antiimperialistiske, demokratiske leir slutter sine rekker tettere sammen, utformer et felles aksjonsprogram og utarbeider sin egen taktikk mot den imperialistiske leirs hovedkrefter, mot den amerikanske imperialisme og dens britiske og franske forbundsfeller."

I vest regnet man etter dette med at Sovjetunionen, med støtte fra de kommunistiske partier i Vest-Europa, ville gjøre sitt ytterste for å få Marshall-planen til å mislykkes. Høsten 1947 ble Frankrike og Italia rystet av kommunistdominerte streikebølger og voldsom sosial uro.<sup>7</sup> I pressen kom påstander om at streikene var finansiert av Sovjetunionen med det formål å skade det europeiske gjenoppbyggingsprogrammet.<sup>8</sup> Regjeringssamarbeidet med kommunistene hadde i begge land opphørt forsommeren 1947.

Den åpne, kalde krigen regnes ofte fra desember 1947, da de fire allierte maktene skiltes på en konferanse uten å ha kommet til enighet om Tysklands fremtid.<sup>9</sup> USA, fulgt av de vesteuropeiske landene, satte ved utløpet av 1947 i verk en økonomisk blokadepolitikk, rettet mot Sovjetunionen, av varer som kunne kalles strategiske. Blokaden dekket mellom en tredel og halvparten av de varene som inngikk i internasjonal handelsutveksling.<sup>10</sup>

<sup>4</sup>Erling Bjøl, op cit side 106.

<sup>5</sup>Se Bo Huldts op cit side 41 og Haakon Lie: Skjebneår, Oslo 1985 side 202-204.

<sup>6</sup>Erling Bjøl, op cit side 119.

<sup>7</sup>Erling Bjøl, op cit side 119-120 og Bo Huldts op cit side 42.

<sup>8</sup>Social-Demokraten 17.11.48 og Aftenposten 19.11.48.

<sup>9</sup>Magne Skodvin: Norden eller NATO. Utenriksdepartementet og alliansespørsmålet 1947-1949, Oslo - Bergen - Tromsø 1971, side 62.

<sup>10</sup>Bo Huldts op cit side 43.

I februar 1948 kom den kommunistiske maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia og det sovjetiske krav om en gjensidig vennskaps- og bistandsavtale med Finland, fulgt av Berlin-krisen og Sovjetunionens blokade av Berlin fra våren og sommeren 1948 til mai 1949. I mars 1948 begynte drøftingene som førte frem til opprettelsen av NATO i april 1949.

#### 7.4.2. *Myndighetenes vurdering av trusselen*

##### a) *Bakgrunnen*

I Norge, som i andre europeiske land, oppsto frykt for en ny krig. Spesielt to begebenheter - i Tsjekkoslovakia og i Finland - gjorde inntrykk i Norge.

I Tsjekkoslovakia hadde kommunistpartiet en sterk parlamentarisk stilling, med 38 prosent av stemmene, selv om partiets tilslutning hadde begynt å bli svekket. Landet ble styrt av en samlingsregjering, men med kommunister i nøkkelstillinger. En regjeringsskrise 20. februar 1948, fulgt av massedemonstrasjoner og en kommunistisk politisk offensiv, brakte kommunistene til makten gjennom et kupp få dager senere, noen måneder før det skulle ha vært valg.<sup>11</sup>

Den 23. februar 1948 kom meldingen om at Sovjetunionen ønsket å inngå en avtale om vennskap, samarbeid og gjensidig bistand med Finland. En avtale ble undertegnet i april. Finland forpliktet seg her til militær motstand dersom Tyskland eller en annen stat forbundet med Tyskland rettet et angrep mot Finland eller mot Sovjetunionen via finsk territorium. Landene forpliktet seg også til konsultasjoner i truende situasjoner. Mens forhandlingene pågikk, var det rykter om at kommunistene, som deltok i regjeringssamarbeidet, planla uroligheter og statskupp. Den finske presidenten traff militære sikkerhetstiltak, og den politimessige beredskap ble styrket.<sup>12</sup>

Norske myndigheter fulgte utviklingen i Finland. Av et PM datert 10. mai 1948 fra Koordinasjonsutvalget, som ble forevist statsminister Gerhardsen<sup>13</sup>, fremgår det følgende:

"Det sosialdemokratiske hovedorgan i Finland har åpent beskyldt kommunistene for å ha planlagt opptøyer. Og mens den kommunistiske innenriksminister Leino var i Moskva og forhandlet om pakten overtok politimesteren i Helsingfors - Gabrielsson - kontrollen over politiets våpenlagre, altså også de lagre som hørte til det bevegelige politiet som anses for å være kommunistdominert. Dette skjedde etter henvendelse til presidenten fra flere statsråder. Lagrene var betydelig større enn antatt, men omfattet bare håndvåpen. Leino ble meget oppbrakt

<sup>11</sup> Bo Huldt op cit side 43.

<sup>12</sup> J. K. Paasikivis dagbøcker 1944-1956. Andra Delen. De farliga åren", Askelin & Häggglund Förlag, side 195 følgende.

<sup>13</sup> Dokumentet er, i likhet med en del andre dokumenter fra Koordinasjonsutvalget, for hånd påført signaturen "Sett [dato]E.G." Kommisjonen finner det mest sannsynlig at "E.G." var identisk med statsminister Einar Gerhardsen. Andre dokumenter er påført "Forevist G" eller lignende. Dette kan være enten statsministeren eller O.C. Gundersen, som var justisminister fra 1945 til 1951. Generelt legger kommisjonen til grunn at statsministeren og justisministeren ble orientert om Koordinasjonsutvalgets virksomhet, jf 9.6.2.3.b.

da han kom hjem, og det påstås at det var planlagt noen mindre demonstrasjoner og opptøyer for å skaffe våpnene tilbake ... Det påstås bestemt at dette er bakgrunnen for våpenaffæren, og at russerne ikke hadde noe med saken å gjøre."

En "tsjekkosllovakisk situasjon" regnet få ansvarlige norske ledere med. Men en "finsk situasjon" kunne ligge nærmere: Tidlig i mars 1948 kom meldinger via tre ulike diplomatiske kanaler om at Norge ville få det samme kravet som Finland. Regjeringen vurderte imidlertid ikke disse meldingene som varsel om et umiddelbart forestående tilbud. De ble ansett som bevisst plantete lekkasjer fra sovjetisk side, fremsatt enten som en provokasjon for å se hvorledes nordmennene reagerte eller som begynnelsen til en "nervekrig".

I regjeringen og Stortinget medførte begivenhetene en sterk bekymring for Norges stilling. Etter forslag fra regjeringen vedtok Stortinget den 16. mars 1948 en ekstraordinær økning av forsvarsbudsjettet med 100 millioner kroner (budsjettet var tidligere ca 200 millioner kroner). Av den ekstraordinære økningen gikk - ifølge justisminister Gundersens redegjørelse i Stortingets spesialkomité den 13. april 1948 - 8 millioner kroner til styrking av politiets beredskap. Forsvarsminister Hauge redegjorde i samme møte for en rekke kortsiktige og langsiktige tiltak for å øke den militære beredskap, blant annet beredskapen mot kupp. Allment ble blant annet tjenestetiden for vernepliktige forlenget fra 9 til 12 måneder.

Den akutte krigsfare ble likevel ikke bedømt som overhengende. I et PM fra forsvarsminister Jens Christian Hauge fra april 1948 heter det:

"Det må være forsvarlig å gå ut fra at ingen av stormaktene *vil* krig eller *vil ta ansvaret for* krig i dag og de nærmeste årene framover."

Det sies videre at ingen av landene var økonomisk og militært forberedt på krig. Dersom Sovjetunionen ikke direkte følte sin sikkerhet truet, ville det for tiden ikke våge eller ønske å fremkalle en storkrig. Selv om de sovjetiske lederne ønsket å flytte sitt sikkerhetsområde vestover, mente Hauge at de ville vike om de ble møtt med militær styrke og fasthet.<sup>14</sup>

Det var ingen tegn til sovjetiske troppedisposisjon som tydet på en snarlig sovjetisk aggresjon og lav sannsynlighet for krig i løpet av vinteren, ifølge et notat fra etterretningstjenesten i oktober 1948.

I Forsvarsrådet 5. mars 1949 ga forsvarsministeren uttrykk for at det hadde pågått sovjetiske troppedisposisjoner i Russland, men at disse ennå ikke hadde slike dimensjoner at det behøvde å medføre alvorlige bekymringer på norsk side.

Krig kunne oppstå som følge av at partene misforsto hverandres hensikter ol. Utenriksminister Lange viste i Forsvarsrådet 5. mars 1949 til at Atlanterhavspakten var av defensiv karakter, men det var usikkert hvilke planer Sojetunionen tillat vestmaktene og "hva dets egen propaganda kunne drive det til". Utenriksministeren fant det mindre

---

<sup>14</sup> Skodvin 1971, side 115f.

sannsynlig at Sovjetunionen "ville slå til" før Atlanterhavspakten ble effektiv. Sovjet regnet imidlertid sikkert med at et oppgjør "ikke var til å unngå". Dersom Sovjet gikk til en preventiv krig i de nærmeste par årene, ville det etter utenriksministerens syn skyldes frykt for angrep fra vest. I Forsvarsrådet 17. november 1949 ga utenriksminister Lange uttrykk for at ingen av partene ønsket krig, men at det kunne oppstå situasjoner hvor ingen av partene ville vike på grunn av faren for prestisjetap.

Allment regnet man innen etterretningstjenesten ifølge ovennevnte notat fra oktober 1948 med "at sannsynligheten for krig de kommende år er meget stor". Den alminnelige oppfatning var ifølge samme notat at sovjetiske styrker kunne besette Mellom-Europa og Skandinavia før noen effektiv motbevegelse kunne settes i verk.

Frykten for krig økte betraktelig i Vesten ved utbruddet av Korea-krigen i juni 1950, og det generelle politiske klimaet ble kaldere både internasjonalt og innad i de enkelte landene. I Forsvarsrådet 6. juli 1950 ga utenriksminister Lange således uttrykk for at begivenhetene i Korea hadde økt faren for krig betydelig. Men Lange mente at russerne ikke ønsket å fremkalle noen storkonflikt. Situasjonen nødvendiggjorde ifølge Lange ikke beredskapstiltak "på det nærværende tidspunkt", men mer langsiktige disposisjoner måtte vurderes. Korea-krigen synes ikke å ha blitt oppfattet slik at den ville føre til noen umiddelbar fare for Norge.

Den grunnleggende trusselen om krig på noen sikt, bunnet etter norske myndigheters og etterretningstjenestens oppfatning i at det sovjetiske lederskapet mente at en væpnet konflikt mellom samfunnssystemene var uavvendelig. Begge sidene i den kalde krigen mente at den andre parten var aggressiv, og etter alt å dømme var krig før eller siden sannsynlig. De sovjetiske lederne mente at kommunismen ville seire i det lange løp, og at de vestlige imperialistiske statene derfor på et tidspunkt ville gå til angrep for å avverge dette. I vest mente politikerne stort sett at Sovjetunionen systematisk siktet mot ekspansjon.

Noe direkte sovjetisk storangrep regnet man i Norge altså ikke med umiddelbart. Mer trolig var en kombinasjon av sovjetisk press og indre uro i de europeiske landene.<sup>15</sup> Man fryktet en situasjon der Sovjetunionen gjorde et fremstøt overfor Norge, og der norske kommunister opptrådte som støttespillere. Gjennom politiske aksjoner, streiker, kanskje sabotasje, kunne myndighetene bli svekket og tvunget til å gi etter for sovjetisk press, om ikke styrtet i første omgang.

Norges Kommunistiske Parti hadde ikke gått inn i Kominform høsten 1947. Men også NKP la om kursen mot venstre, selv om det var uenighet mellom fløyene i partiet. Muligheten for en fredelig overgang til sosialismen ble tonet ned; sterkere vekt ble lagt på maktkamp enn på reformer.<sup>16</sup> Den internasjonale spenningen og kommunistenes holdning, med blant annet støtte til kuppet i i Tsjekkoslovakia, økte mistanken om at Norges Kommunistiske Parti følte sterkere lojalitet til den internasjonale kommunistiske bevegelsen enn til landets interesser. Selv om partiet ikke var med i Kominform, støttet

<sup>15</sup>Geir Lundestad: America, Scandinavia and the Cold War 1945-1949, Oslo - Bergen - Tromsø 1980, side 194f.

<sup>16</sup>Terje Halvorsen: Oppgjøret med det 2. sentrum, i Kontrast 43 (8/1973).



partiet uten forbehold Sovjetunionens politikk, jf 8.4.1.6. Partiets opptreden ble derfor forstått ut fra politiske handlinger og utsagn fra Sovjetunionen og kommunistpartier i andre land.

De første tilløp til at kommunistpartiet ble fulgt av politiet kom kanskje allerede i 1946, og i hvert fall høsten 1947.<sup>17</sup>

Fra midten av februar 1948 kom meldinger fra politiet om kommunistiske våpenøvelser og infiltrasjon i Heimevernet, og om at NKP skulle ha en egen militærorganisasjon, jf nedenfor. Den 20. februar var det klart at regjeringsskrisen i Tsjekkoslovakia sannsynligvis gikk mot en kommunistisk maktovertakelse. Den 23. februar kom det sovjetiske kravet om en avtale med Finland. Den 25. februar meldte politiet om et hemmelig møte i Oslo 22. - 23. februar mellom ledere i kommunistpartiene i de nordiske land, der en av finnene skulle ha sagt at man regnet med et våpenbrorskap i en eller annen form mellom Sovjetunionen og Finland.

Under det dobbelte inntrykket av hendingene i Tsjekkoslovakia og Finland og meldinger om væpning av norske kommunister, holdt Gerhardsen sin kjente tale på Kråkerøy 29. februar 1948. Med henvisning til Tsjekkoslovakia karakteriserte Gerhardsen de norske kommunistene som en nasjonal og demokratisk fare:<sup>18</sup>

"Hendingene i Tsjekkoslovakia har hos de fleste nordmenn ikke bare vakt sorg og harme, men også angst og uhyggestemming. Problemet for Norge er ... i første rekke et innenrikspolitisk problem. Det som kan true det norske folks frihet og demokrati - det er den fare som det norske kommunistparti til enhver tid representerer. Den viktigste oppgaven i kampen for Norges selvstendighet, for demokratiet og rettssikkerheten er å redusere kommunistpartiet og kommunistenes innflytelse mest mulig."

Folk hadde gått inn i kommunistpartiet i god tro under krigen, sa Gerhardsen. Men

"i dag har ingen lenger rett til å være i god tro. De som står i spissen for kommunistpartiet i Norge, er Komintern- og Kominform-kommunister. Som sine kampfeller i andre land er de i sine hjerter tilhengere av terror og diktatur."

Talen innledet en kraftig antikommunistisk offensiv. Kampanjen gikk offentlig i fagbevegelsen og i det politiske liv både fra Det norske Arbeiderparti og fra borgerlige partier og presse. Også de hemmelige tjenestene aktiviserte seg. Politiet trappet opp overvåkingen. Forsvaret tok til med sin kartlegging av kommunister.

Siden NKP var representert i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité, opprettet Stortinget en spesialkomité for særlige utenrikspolitiske saker og beredskapsspørsmål i april 1948. Komiteen besto frem til kommunistene falt ut ved valget i 1949.

---

<sup>17</sup>Justisministeren i Forsvarsrådet 6/7 1950 sier at politiets arbeide med overvåking av rikets sikkerhet begynte i 1946-47, men det fremgår ikke om kommunistovervåkingen begynte så tidlig. Koordinasjonsutvalget viser rapportering fra oktober 1947.

<sup>18</sup>Sitert etter Steinar Sjølyst: Krigslov og dødsstraff. Om bakgrunnen for beredskapslovgivningen, og diskusjonen omkring lovforslagene høsten 1950, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1971, side 16.

Grunnoppfatningen i denne fase nummer to - som senest kan dateres fra 1948 - var altså at NKP var unasjonalt. Man mente at partiet kunne opptre som en femtekolonne.

I Forsvarsrådet 5. mars 1949 ga utenriksminister Lange som nevnt ovenfor uttrykk for at et snarlig sovjetisk militært angrep ikke var sannsynlig. Han viste blant annet til at

"Sovjets taktikk hittil stort sett [hadde] tatt sikte på en politisk erobring - ved hjelp av press, nervekrig og landenes eget kommunistparti ..."

I Forsvarsrådet 17. november 1949 ga utenriksminister Lange uttrykk for at Sovjetunionens politikk var "å gjøre kommunistpartiene i Vestens land til pålitelige femtekolonner".

Slike holdninger preget presse og opinionsdannere sterkt omkring 1950. Et avsnitt fra dagboken til Gunnar Jahn kan gi et tidsbilde. Jahn var venstremann, tidligere finansminister, nå direktør for Norges Bank. Den 1. mars 1948 hadde han et møte med statsminister Einar Gerhardsen:

"Jeg kommer ikke som sjef for Banken, men som kamerat fra den tiden som var og som politiker og vil snakke med deg om de ting som er i emning. Først vil jeg spørre deg hvordan det er med kommunistene, er de alle virkelige kommunister og Russland tro?"

"Ja" sa han, "det finnes ikke en av de kommunistene i Stortinget som ikke går 100% inn for russiske kommunisme. Det er bare den forskjell at Furubotn vil reise revolusjonens fane med en gang. Løvlén og Vogt vil vente inntil de er sterke."

Så sa jeg til ham: "Slik jeg ser på situasjonen, så er det mest nærliggende og det viktigste forholdet innen landet. I første omgang prøver russerne å erobre landene innenfra og derfor er det så viktig at vi følger kommunistene nøye og passer på å slå dem våpnene ut av hendene her hjemme. Hvordan er det i bedriftene og fagforeningene? Der er det farligst og der kan ikke vi gjøre noen ting. Der er det dere, Arbeiderpartiets folk, som må passe på å ta kampen opp."

Folkeopinionen fulgte de politiske myndighetene når det gjaldt å bedømme NKP. I en gallup 14. august 1948 ble det spurt om man mente at kommunistene i Norge ville arbeide for Sovjetunionen hvis de to land kom i krig på motsatt side. 80 prosent mente at NKPs medlemmer ville være lojale mot Sovjetunionen. På spørsmål om kommunister burde stenges ute fra særlig krigsviktige stillinger, svarte 75 prosent ja.<sup>19</sup>

En generell fremstilling av hvilke farlige situasjoner man mente kunne oppstå finnes i innstillingen fra Bahr-utvalget, som ble nedsatt våren 1948 under ledelse av høyesterettsdommer Henrik Bahr.<sup>20</sup> Utvalgets endelige innstilling ble fremlagt i mars 1950. Utvalget la frem en innstilling om de såkalte beredskapslovene, som omfattet flere spørsmål. De mest vidtgående forslagene gjaldt innføring av forræderidomstol og dødsstraff, internering av mistenkte, pressesensur og fullmakter til regjeringen. Utvalget mente at slike tiltak kunne tenkes å komme på tale i tre typer situasjoner:

<sup>19</sup> Hvem, hva, hvor, 1950, Oslo 1950. side 60.

<sup>20</sup> Allerede av justisminister Gundersens redegjørelse i Stortingets spesialkomité 13. april 1948 fremgikk at Justisdepartementet hadde klart et utkast til en lov om sikringstiltak - internering - som kunne tas frem "når det ble nødvendig". Utkastet forelå i to alternativer, som lov og som provisorisk anordning. Han anså det ikke hensiktsmessig å fremme lovutkastet på det daværende tidspunktet.

- 1) ved krig, væpnet angrep,
- 2) når krig truet riket,
- 3) når "rikets selvstendighet eller sikkerhet er i fare som følge av pågående eller truende fiendtligheter mellom fremmede stater eller av andre grunner".

"Under en situasjon med sterk utenrikspolitisk spenning vil således indre uroligheter kunne bety en overhengende fare for rikets sikkerhet, selv om det i øyeblikket ikke kan påvises at det foreligger krigsfare for Norge."

Indre uro i en utenrikspolitisk spent situasjon kunne lede til at en fremmed makt grep inn.

Under høringsrunden ba Justisdepartementet i skriv av 20. september 1950 om høringsinstansenes syn på spørsmålet om man kunne sløyfe lovutkastets forslag om at loven kunne settes i kraft i andre situasjoner enn i krig eller når krig truet - "når rikets selvstendighet eller sikkerhet er i fare ... av andre grunner". Utenriksdepartementet, som forsto betenkelighetene ved denne vide formulering, og behovet for å finne en mer eksakt formulering, kommenterte innstillingen i et notat av 29. august 1950, og pekte på enda en mulig truende situasjon:

Det kan "under en tilsynelatende avspenning i den internasjonale situasjon foretas en indre aksjon med hemmelig støtte utenfra som et første skritt i en ny internasjonal krise". Støtten kunne også være politisk og finansiell.

De foreslåtte bestemmelser om forræderidomstol, internering og pressesensur ble ikke godtatt av Stortinget. Slike tiltak kunne om nødvendig bestemmes av regjeringen i en nødsituasjon i henhold til fullmakter som ble gitt i beredskapsloven.<sup>21</sup>

Femtekolonne fikk etter hvert et videre begrepsinnhold. I kgl res av 10. juni 1949 var dette knyttet til dem som "arbeider for fremmed makt" med sabotasje og spionasje. En innstilling fra 1951 fra det såkalte Femtekolonnistutvalget, som ble ledet av utrykningssjef Per Lånkan og hadde representanter fra overvåkingspolitiet, etterretningstjenesten og Forsvarsdepartementet, gjaldt iverksettelsen av denne resolusjonen. Her ble for det første også infiltrasjon og propaganda inkludert i definisjonen av "femtekolonne". Dernest var ikke det å arbeide for fremmed makt et nødvendig vilkår; man kunne etter innstillingens definisjon tilhøre femtekolonne om virksomheten gikk ut på "å svekke landets forsvar og alminnelige motstandsevne". Definisjonen kom ordrett inn i overvåkingsinstruksen av 1952, jf 8.1.3.1.

NKP ble sett som en trussel. Man mente at partiet eller enkeltmedlemmer kunne mistenkes for sabotasje, spionasje, infiltrasjon og propaganda.

b) *Våpenbruk, sabotasje og spionasje*

Hvilken militær risiko utgjorde så NKP i myndighetenes og tjenestenes øyne?

---

<sup>21</sup>John Lyng: Beredskapsloven, Aftenpostens kronikk 1/12 1950.

Kommunister hadde erfaring fra aktiv krigsinnsats, og politiet mente at noen av deres illegale organisasjoner ikke var oppløst eller kunne vekkes opp igjen. Våpenlagre fantes trolig fra krigen, av tyske våpen og fra engelske slipp. Ikke alle leverte inn våpnene sine i 1945. Våpenøvelser kom det flere meldinger om fra publikum i 1947.

Basert på utsagn fra en informant skrev en polititjenestemann i et notat til Koordinasjonsutvalget 20. februar 1948 at "NKP skal ha en egen militærorganisasjon som står direkte underlagt Furubotn":

"Militærorganisasjonen har sine oppsetningsplaner ferdige ned til de minste avdelinger i form av bedrift- og gateseller. Likeledes skal det foreligge utarbeidede planer for hvorledes et anslag mot industrien og statens administrasjon skal utføres."

Polititjenestemannen som skrev rapporten var en av de sentrale medarbeiderne i Overvåkingssentralen i arbeidet med å bygge opp Overvåkingstjenesten etter krigen. Han opplyste at han hadde kjent informanten i flere år og stolte på ham. Militærorganisasjonen besto ifølge informanten nå "bare av en ganske liten avdeling av særlig betrodde folk". Gruppen smuglet våpen, som ble lagret i små mengder på hvert sted, i tillegg til de våpnene de disponerte fra krigens dager. Ifølge rapporten hadde polititjenestemannen av informanten fått påvist rester av et våpenlager. Informanten opplyste at han hadde vært med på å hente våpen hos svenske kommunister i september 1947. Av en senere rapport fremgår at informanten hadde vært med i en kommunistisk motstandsgruppe under krigen. Ifølge notat i overvåkingspolitiet i mars 1948 skulle Asbjørn Sunde spille en fremtredende rolle i våpenavdelingen til "NKPs milorg".

Justisminister Gundersen ga i Stortingets spesialkomité 13. april 1948 uttrykk for at det etter hans oppfatning ikke var noen fare for indre kupp uten i forbindelse med utenlandsk våpenstøtte, utenlandske overfall på Norge:

"Men det er grunn til å tro at det er en del våpen blant folk som ikke burde ha våpen."

I det alt vesentlige dreide det seg om våpen som ikke var innlevert ved krigens slutt. Det var ifølge justisministeren grunn til å tro at smugling hadde foregått "i en viss utstrekning - kanskje forholdsvis liten eller ganske liten", fordelt til folk som i tilfelle kunne tenkes å delta i et indre kupp. Det var ikke grunn til å gi saken "store dimensjoner".

Forsvarsminister Hauge opplyste i samme møte at man etter begivenhetene de første dagene i mars hadde truffet disposisjoner for å forhindre kupp, og at man fortsatt arbeidet med å forbedre kuppberedskapen, blant annet med forsterket vakthold av militære lagre.

I et notat vedrørende "Vårkrise 1948, kommunistisk og russisk aktivitet", datert 10. mai 1948 fra Koordinasjonsutvalget, forevist statsminister Einar Gerhardsen, opplyses at det foreligger flere rapporter om kommunistiske våpenøvelser:

"Alle disse øvelser må ses på bakgrunn av den pågående oppsettelse av Heimevernet, som kommunistene gjør iherdige forsøk på å sette seg fast i."

I et notat av 12. november 1948 til sjefen for Forsvarsstaben opplyses det at det av innkomne rapporter ikke kan ses at våpentrykkerier i tidsrommet 1. januar til 30. september 1948 "har karakter av organisert virksomhet".

I et udatert og usignert PM av oppsummerende karakter, antakelig fra slutten av 1948, forelagt Koordineringsutvalget, fremgår det at ryktene om praktiske våpenøvelser hadde vist seg å ikke være riktige:

"Videre er det meddelt, at også celler er bygget ut innen de viktigste industrier, for i et gitt øyeblikk å kunne sette virksomheten ut av spillet. Endelig har de drevet en viss teoretisk opplæring, idet man har kunnet følge dem i forbindelse med forskjellige sommerleire o.l., hvor det er på det rene at det utelukkende har vært drevet teoretisk undervisning, sannsynligvis da teoretisk våpenopplæring. Man har hatt en del informasjonen gående ut på at det har foregått også våpenøvelser i praksis, men disse har vist seg, ved nærmere kontroll ikke å være riktige."

Noen smågrupper med våpeninteresserte ungdommer kunne ha drevet illegal skytetrening, "men det foreligger ingen tegn som tyder på at dette er skjedd i noe omfang av betydning". Om våpensmugling opplyses det at man er kommet over to tilfelle (hvorav det ene er omtalt av kommisjonen ovenfor). Våpnene var fordelt

"på forskjellige kommunister som har beholdt våpnene i sin egenskap av medlemmer av Heimevernet, og det har ennå ikke lyktes å påvise riktigheten av noen av de rykter som har vært i sving om våpenlagre av noen betydning. Man anser også dette for å være riktig, idet det under og etter frigjøringen har forsvunnet en del tyske våpen og engelske slippvåpen, som man antar er fordelt på samme måte. Man antar derfor at kommunistene for tiden har de våpen de trenger. Derimot er det vanskeligere med ammunisjon, og man er ukjent med at det skulle være større mengder samlet av dette."

Generelt viste en oversikt fra etterretningstjenesten over våpen- og ammunisjonstrykkerier fra 1948 til 1952 at det dreide seg om i underkant av 400 skytevåpen og ca 77.000 ammunisjonsenheter.

Forsvarsstaben II så det slik i et notat av februar 1952 at den politiske situasjonen i Norge

"gjør det i dag umulig for det kommunistiske parti på egen hånd å foreta kupp, eller på vesentlig måte forstyrre det norske samfundsliv."

Men personer som var ideologisk eller organisatorisk tilknyttet NKP ble antatt å stille seg til disposisjon for sovjetisk spionasje, sabotasje og femtekolonnevirksomhet:

"Sovjetsamveldets og kommunistenes interesser retter seg i første rekke mot det væpnede forsvar og tar særlig sikte på å svekke forsvarsviljen og undergrave forsvarets evne til innsats i en krigssituasjon. Mens den politiske side av kommunistenes virksomhet med stort hell blir bekjempet med politiske midler, så forlanger den lyssky virksomhet som de driver for å lette et væpnet angrep mot landet, andre midler for å bli bekjempet på forsvarlig måte. Disse midler er sikkerhets- og overvåkingstjenesten. Denne tjeneste må rette seg mot de deler av den kommunistiske (i videste forstand) virksomhet som ikke kan bekjempes med politiske midler. Den del av femtekolonneproblemet som trenger særlige tiltak og særlige organer, er den militære."

I et notat i Overvåkingsentralen 30. september 1952 opplyses at det har vært ytterst sjeldne meldinger som tyder på at der finnes "hemmelige halv-militære personer eller sabotasje-organisasjoner", og at disse meldingene aldri har vært bekreftet. Videre heter det:

"I okkupasjonstidens Milorg og sabotasjeorganisasjoner fantes noen steder et sterkt kommunistisk innslag. Utover et visst samhold mellom en del medlemmer av slike grupper er ingen aktivitet registrert."

Kommunistpartiet som en "undergrunnsorganisasjon" med "illegal virksomhet" og "konspirative teknikker", var temaer på overvåkingskurs for polititjenestemenn i 1953.

Mistanker om at kommunister drev etterretningsvirksomhet på vegne av Sovjetunionen synes å ha blitt oppfattet som mer alvorlige enn meldingene om bevæpning og våpenøvelser.

I et notat av 19. mars 1948 som ble lagt frem for Koordinasjonsutvalget, fra den samme tjenestemann ved Oslo politikammer som er omtalt ovenfor og så vidt skjønnes basert på opplysninger fra samme informant, gis opplysninger om et russisk etterretningssystem i Norge:

"Det skal være opprettet hovedseller i Oslo, Bergen, Trondheim og Narvik med mindre seller spredt utover. De nordmenn som arbeider i disse seller skal hovedsakelig være sympatisører og medlemmer av den illegale del av NKP.

Dette etterretningsvesenet holdes strengt isolert fra NKP's Milorg."

Av notatet fremgår at politiet 18. mars 1948 hadde fått tre kart i hende, over Oslo, Rjukan-området og Hustadvika/Gossen-området. Kartene skrev seg fra kilden, som hadde kontakt med en kommunist som var opplyst å arbeide for det russiske etterretningssystem i Norge. To av kartene var merket med russiske skrifttegn.

Kartene ble forelagt for Forsvarets etterretningstjeneste ved oberst Vilhelm Evang. I et notat fra Koordinasjonsutvalget datert 10. mai 1948 fremgår det at kartene hadde vært forelagt norske og engelske offiserer:

"Bortser man fra muligheten av at kartene er laget som en provokasjon, fremgår det med tydelighet at de intet har med planer fra siste krig å gjøre, og de merker som er påført kartene, har vært utført av russiskkyndige personer. Etter kartenes innhold å dømme gjelder det for alle 3 områders vedkommede en plan for å besette Oslo, Rjukan og Gossen ved hjelp av fallskjermtropper som i noen grad er hjulpet av folk på stedet. Besettelse synes å være planlagt med relativt små styrker og for kun å vare et relativt kort tidsrom.

Den engelske vurdering går noe videre enn den norske når det gjelder måten hvorpå planen er laget, idet de regner med sannsynligheten av at den er gjort av norske kommunister med noen militær russisk trening."

Av et notat av 20. mai 1948 fra oberst Vilhelm Evang til statsråd Hauge og general Berg fremgikk at overvåking av Rjukan/Gossen-området ble igangsatt. Med nære erfaringer

fra okkupasjonen var man nå ekstra oppmerksom på mulige varsler om en krigs- og invasjonstrussel.

Justisminister Gundersen fremstilte i Stortingets spesialkomité 13. april 1948 sitt inntrykk av om det ble drevet utenlandsk etterretningsvirksomhet i Norge, eller annen virksomhet ledet fra utlandet, som kunne være farlig for Norge. Det meste av det man hadde kommet over hadde ikke vært av "noen særlig farlig karakter":

"Men det har vært enkelte trekk som har vært litt foruroligende, en viss virksomhet som ikke bare går ut på å skaffe etterretninger, men som også tar sikte på aktive forholdsregler i tilfelle krig eller indre kup i forbindelse med krig. Det man har kommet over av den slags ting, har ikke hatt noe stort omfang, og det er ingen grunn til å overdimensjonere det. Jeg vil bare ha pekt på at også virksomhet av den karakter drives her i landet, og selvsagt er da hjelperne nordmenn."

Statsråd Gundersen opplyste videre i komiteen at man hadde oppdaget forhold som tok sikte på aktive skritt under en krig eller forut for en krig, dvs forhold som tok

"sikte på f. eks. sabotasje av viktige bedrifter og industrianlegg og andre lignende ting, eller tar sikte på en virksomhet i landet f.eks. under forutsetning av at vi skulle komme i krig og få hjelp fra en kant. Da ville de altså forsøke å legge opp et apparat med sikte på sabotasje eller etterretninger under en sådan situasjon."

Om kommunistisk bistand til russisk etterretningsvirksomhet heter det i notatet vedrørende "Vårkrisen 1948":

"Tirsdag 16. mars ble en del dokumenter som oppgis å være viktige, hentet hos Furubotn med bil og senere overlevert til folk i en av Den russiske ambassades biler. Dokumentene skal inneholde militære opplysninger som NKP har samlet, bl.a. om produksjonen ved Raufoss. Dokumentene oppgis også å inneholde en del opplysninger fra Generalfelttøymesterens kontor."

Opplysningene om en russisk etterretningsorganisasjon med norske medhjelpere gjentas:

"en russer i ambassadens handelsavdeling skal være sjef for en etterretningsorganisasjon som har hovedseller i Oslo, Bergen, Trondheim og Narvik og mindre seller andre steder i landet. Som norske medarbeidere brukes hovedsakelig medlemmer av den såkalte illegale del av NKP, d.v.s. blant folk som ikke offentlig fremtrer som partimedlemmer. Denne organisasjonen holdes strengt isolert fra NKP's militære organisasjon."

Videre opplyses i notatet at en norsk kommunist i forbindelse med paktforhandlingene hadde besøkt Finland som kurer for NKP og Sovjet-ambassaden. Kureren skulle rapportere til Furubotn og Arvid G. Hansen, og oppgis å ha bragt med seg tilbake til Furubotn amerikansk og norsk valuta som han hadde fått i Helsingfors av en kurer fra Moskva.<sup>22</sup>

---

<sup>22</sup>Mistanken om at NKP fikk finansiell støtte fra Sovjet var ikke ny. I et notat av 29. april 1970 i Overvåkingspolitiet fremgår at NKP i 1930-årene skal ha fått støtte fra Kominterns finansavdeling. I samme notat gis det opplysninger om 22 norske kommunister som skal ha utført oppdrag for Komintern i 1930-årene.

I et usignert PM av 20. oktober 1948, funnet blant Vilhelm Evangs etterlatte papirer i E-staben, uttales at det fra den sovjetiske ambassade

"ledes en betydelig informatorisk virksomhet både om sivile og militære forsvarsforhold i Norge. Det er likeså på det rene at en mindre gruppe norske borgere tilhørende det kommunistiske parti er i aktivitet på samme felt."

I et udatert og usignert PM fra Koordineringsutvalgets arkiver av oppsummerende karakter, antakelig fra slutten av 1948, anføres det om kommunistisk etterretning:

"Man har bevis for at kommunistene har satt igang oppbyggingen av sitt etterretningsapparat rettet på å skaffe nøyaktige opplysninger om alle de organisasjoner og personer som motarbeider deres interesser."

Ved avlytting av et tillitsmannsmøte i NKP 27. oktober 1949 under det interne partioppgjøret, jf 8.4.2.4., ble stortingsmann Johan Strand Johansen oppfattet slik at han sa at Furubotn rådde over en egen militær organisasjon. Kriminalpolitiet innkalte 30-40 kommunister til avhør. De forklarte at Strand Johansen hadde omtalt et parti-internt etterretningsvesen som Furubotn hadde bygd opp.<sup>23</sup>

Hva slags organisasjon Furubotn søkte å bygge opp, ble ikke klarlagt. Derimot kom det frem i rettssaken mot Asbjørn Sunde at han - på den motsatte fløyen i NKP - søkte å bygge opp en hvilende beredskapsorganisasjon. Deltakerne skulle ikke være med i NKP. Organisasjonen skulle tre i kraft dersom USA okkuperte Norge eller NKP ble forbudt. Antallet synes å ha vært begrenset, og noen væpning ble ikke påvist. Asbjørn Sunde ble i 1954 dømt til åtte års fengsel for spionasje til fordel for Sovjetunionen, blant annet for å ha gitt opplysninger om et større antall hemmelige militærdepoter i Oslo. En medskyldig sersjant ble dømt til tre års fengsel. En rekke andre personer ble senere dømt til mindre straffer for sin befatning med saken.<sup>24</sup>

I et notat av 11. juni 1949 fra Fst II opplyses på grunnlag av "antatt pålitelig informasjon" at tre russiske etterretningsoffiserer hadde besøkt Norge i mars samme år med følgende oppdrag:

1. De hadde ordre om å søke kontakt med medlemmer av NKP for ved hjelp av disse å få en noenlunde idé om den militære- og økonomiske stilling i landet. Dernest skulle de gi dem spesielle ordrer angående politisk propaganda.

2. NKP skulle gi detaljerte opplysninger om den amerikanske militære støtte til de norske væpnede styrker som kom under Marshall-planen og om det ble sendt amerikansk teknisk personell til norske flyplasser. De russiske instruksjoner til NKP var:

a) Å aktivisere sin propaganda og følge Moskvas linje som hevdet at Atlanterhavspakten var et imperialistisk instrument for å undertrykke Europa og senere Russland. De skulle også forsøke å sette opp opinionen mot Amerika.

<sup>23</sup> Terje Halvorsen: NKP i krise. Om "oppgjøret med det annet sentrum" 1949-1950, Oslo 1981, side 48, 234.

<sup>24</sup> Odd Bergfald: KGB "Operasjon Norge", Oslo 1975. Lars Borgersruds Wollweber-organisasjonen i Norge, manus 1995, side 759 ff.



b) Skape vanskeligheter blant arbeiderne og gjøre hva som helst for å svekke landets økonomi, men på en sån måte at dette direkte kunne føres tilbake til Atlanterhavspakten, dvs at det måtte se ut som om denne virksomhet var begynt like etter at Norge hadde undertegnet pakten.

c) Konsentrere seg mer om å få infiltrert medlemmer av NKP i hæren, ikke bare for å få opplysninger således som nå, men med henblikk på å få infiltrert så mange medlemmer fra partiet at de, i tilfelle uroligheter, var tilstrekkelige til å kunne nøytralisere militær deltagelse fra den norske hær. Dette kunne gjøres ved å spre defaitistisk propaganda eller ved insubordinasjon og/eller ved å danne kommunistiske seller som måtte være instruert om å ikke foreta noe annet enn opprør når de får ordre om det."

En polititjenestemann i Finnmark reiste i mars 1949 rundt i Nord-Norge for å sette seg inn i det materialet som angikk spionmistanke. Han konkluderte i sin rapport til politiinspektør Bryhn:

"Når en av det materialet som foreligger, prøver å skille ut de som man med noenlunde sikkerhet mistenker for etterretningsvirksomhet for Sovjetsambudet, blir det ikke mange igjen."

Han antok at man kunne sette opp i alt 20 navn (hvor noen av dem som ble dømt i sakene i Pasvikdalen og Bakfjord, jf nedenfor, var med) og la til:

"så vidt en kan se er det ingen eller ihvertfall få av disse som deltar aktivt i det kommunistiske partiarbeid. Dette styrker de antakelser en har hatt tidligere om at det til etterretningsarbeidet ikke benyttes folk som er opptatt i aktivt partiarbeid for kommunistene."

Forholdene i Finnmark ble ellers vist spesiell oppmerksomhet. I et PM av 31. mai 1948 fra Koordinasjonutvalget om "Forholdene i Finnmark", forevist statsministeren, gis blant annet en oversikt over problemene med kontroll av grensestrekningen mot Russland. Videre gis en oversikt over kommunistenes stilling og antatte forbindelser med Sovjetunionen i forskjellige distrikter i Finnmark. Om forholdene i Øst-Finnmark heter det:

"Etter kapitulasjonen har det vist seg at russerne fremdeles benytter en stor del av de kontakter som ble knyttet med nordmenn under krigen og som delvis også deltok i partisanvirksomhet i Øst-Finnmark. Etter krisen i Tsjekkoslovakia har det vært holdt flere kommunistiske møter etter ordre fra NKP. Enkelte av kommunistene i distriktet ser ut til å ha rikelig med penger uten at man vet hvor de kommer fra. De foretar også stadig reiser i distriktet. Det har også lyktes kommunistene å få plassert en rekke av sine folk i forskjellige offentlige utvalg og nemnder. En har ikke merket noen særlig aktivitet fra deres side, og man regner med at de har ordre om å holde seg i ro og vesentlig sitte som observatører. Det samme forhold gjør seg gjeldende innen Heimevernet hvor det ikke har vært noen særlig utstrakt innmeldelse av kommunister."

c) *Infiltrasjon i Heimevernet*

Heimevernet ble oppfattet som en annen mulighet for NKP til å skaffe seg militær styrke. At medlemmer av Norges Kommunistiske Ungdomsforbund tenkte slik, går frem av at et innlegg ved en sommerleir i Trøndelag 1949. Formannen i

"militærgruppen" oppfordret NKU-medlemmer til å gå inn i militæret, Heimevernet og skytterlagene. Det måtte gis melding om hvilke kommunister som skulle inn i det militære og i Heimevernet, slik at disse kunne skoleres. Ifølge en informant hadde han uttalt:

"Når borgerskapet gir oss anledning til å lære våpenbruk, og lar oss ha gevær hjemme, må vi bruke anledningen."

At kommunistene gikk inn i Heimevernet, ble sett som særlig problematisk blant annet fordi Heimeverns-avdelingene var tilskrevet den spesielle rollen å skulle avverge indre kupp. Medlemmer av partiet som hadde vært aktive motstandsfolk under krigen, var med i Heimevernet. Og politiet mente at medlemmer av NKP i stor grad meldte seg til tjeneste og søkte trening i bruk av tyngre våpen eller trening som kunne gi lederstillinger. Politiinspektør Asbjørn Bryhn skrev i et notat til Koordinasjonsutvalget 13. februar 1948 at kommunistene på denne måten "regner med å beherske ca 20 % av organisasjonen".

Forsvarsminister Jens Chr. Hauge uttalte imidlertid til Stortingets spesialkomité 13. april 1948 at bare 10-12 av 600 områdesjefer var NKP-medlemmer, en del av dem var oppnevnt etter anbefaling fra kommunestyret. Det hadde ikke vært noen parole om at kommunistene skulle holdes utenfor Heimevernet. Han fant det bedre at kommunister var med i Heimevernet, der de kunne følges; ellers kunne de tenkes å ville danne en illegal militær organisasjon. Men man måtte hindre at folk man ikke hadde tillit til kom i nøkkelstillinger, og man måtte ha oversikt over "hvor man hadde dem".

Av et notat av 3. desember 1948 utarbeidet av Vilhelm Evang om "Etablering av Heimevernets etterretnings- og sikkerhetstjeneste", fremgår at det var satt i gang tiltak for

"å skaffe en oversikt over de elementer innen Heimevernet som under gitte forhold kunne tenkes å ville reagere unasjonalt, ... en slik registrering er en oppgave av en særdeles delikat natur, som hvis den blir kjent vil få meget uheldige konsekvenser."

Den 3. august 1950 meddelte forsvarsministeren til utenrikskomiteen at nå var det ingen kommunistiske distriktssjefer eller områdesjefer igjen. I hovedsak var de fjernet ved lokale initiativ, i noen tilfelle hadde de militære myndighetene vært aktive. De personene som nå var med, hadde Heimevernet lokalt oversikt over. Med unntak av Odda og noen herreder i Østerdalen, der kommunistene sto sterkt, mente Hauge at de nå ikke utgjorde noe problem. Men kommunistene hadde ifølge Hauge drevet "en temmelig råttan propaganda mot Heimevernet på arbeidsplassene". Fortsatt mente han at det ville være galt å nekte alle kommunister å tjenestegjøre i Heimevernet. Det måtte skje en individuell bedømmelse.

I Forsvaret var man imidlertid fortsatt opptatt av kommunistenes stilling i Heimevernet. Forsvarsstab II utarbeidet på 1950-tallet generelle oversikter over NKPs virksomhet. I oversikten fra 1951, avgitt i mars 1952, heter det at det skal

"ha gått ut en henstilling til NKPs mere betrodde medlemmer om å registrere personer som er medlemmer av Heimevernet og skytterlagene. Likeledes ble det henstillet til medlemmene å bringe på det rene hvor Heimevernet og skytterlagenes våpen- og ammunisjonslagre lå. En må også regne med at der vil bli gjort forsøk på å få plassert betrodde personer i ledende stillinger i Heimevernet og skytterlagene."

Forsvarsstaben II utarbeidet i mars 1952 en oversikt "over upålitelige elementer" i Heimevernet. Rapporten gikk til statsministeren, utenriksministeren, forsvarsministeren, justisministeren og sjefen for Forsvarsstaben. På grunnlag av lokale undersøkelser konkluderte rapporten - med atskillig forbehold - med at det fantes 1500-1700 "upålitelige" i Heimevernet, herav ca 200 blant de frivillige.

d) *Infiltrasjon og propaganda*

Femtekolonnistutvalget hadde som nevnt ovenfor utvidet begrepet femtekolonne til også å omfatte infiltrasjon og propaganda. Myndighetene - og tjenestene - viet slik virksomhet atskillig oppmerksomhet.

Av utvalgets innstilling fremgår at man med infiltrasjon mente at kommunister arbeidet i stillinger, områder, institusjoner og bedrifter som var relevante ikke bare for Forsvaret, men for totalforsvaret. Vedrørende sivil, offentlig sektor nevnes det eksempelvis i utvalgets innstilling 19 etater hvor det er av betydning for Forsvaret at femtekolonnister ikke kommer inn. Utvalget pekte blant annet på

"de systematiske forsøk som er gjort av femtekolonnister ved å plassere sine folk i nøkkelstillinger i Telegrafverket og Statsbanene"

og anførte at:

"Samband og kommunikasjoner må fungere uten hindringer ved en mobilisering og under krig, og Utvalget anser en gjennomført personellkontroll i disse etater for å være av avgjørende betydning."

Infiltrasjon ble også brukt i en videre betydning når kommunistene gikk inn i fagbevegelsen og andre interesseorganisasjoner. Kommunistenes virksomhet i fagbevegelsen - med støtte til streiker og motstand mot feks overtid, tidsstudier, produksjonsutvalg osv - ble sett som ledd i allmenne bestrebelser fra kommunistenes side for å motarbeide iverksettelsen av Marshall-planen og for å destabilisere eller svekke landets økonomi.

Som infiltrasjon ble det også sett når kommunistene gikk inn i andre interesseorganisasjoner, herunder i de ideelle organisasjoner, for å arbeide for sitt syn, blant annet for å få støtte for sitt syn på fredsspørsmål.

Dessuten kunne infiltrasjon i fredstid berede grunnen for kommunistiske aksjoner i en krisesituasjon.

Femtekolonnistutvalget definerer ikke "propaganda" nærmere. Av uttalelser fra regjeringsmedlemmer og fra tjenestene fremgår at man med propaganda siktet til at partiets politiske arbeid kunne skape sympati for kommunismen, partiet og Sovjetunionen, og skape motvilje mot det vestlige samfunnsystemet, Forsvaret og NATO, villele befolkningen i en spent situasjon mv.

Allerede fra det møte som ble avholdt mellom nordiske kommunistiske ledere i Oslo i februar 1948, jf under a) ovenfor, forelå det opplysninger om at deltakerne planla kamp mot Marshall-planen og diskuterte muligheten for å sprengre LO i Norge og Sverige.

Man mente at kommunistenes faglige politikk hemmet utviklingen av produktivitet i industrien, noe som var av betydning for produksjonsevnen og dermed for forsvarsevnen. Streiken på Herøya i september-oktober 1948, som ble gjennomført i nær kontakt med faglig utvalg i NKP, ble sett som ledd i en allmenn plan om å lamme gjenreisningen av Vest-Europa. Andre eksempler var streikene i Italia og Frankrike høsten 1947 ( jf ovenfor), i malmfeltene i Sverige og ved Arabia-fabrikkene i Finland.<sup>25</sup> Herøya-streiken ble sett som ledd i å hindre produksjon av kunstgjødsel; derved ville det skapes vansker for det danske og franske jordbruket, samt for den norske handelsbalanse, som fra før var svært presset.

Kommunistenes virksomhet i fagbevegelsen for streikeaksjoner ble fulgt:

I et PM datert 8. oktober 1948 fra Koordinasjonsutvalget for overvåkings- og sikkerhetstjenesten opplyses at det "fra hold som ansees pålitelig" er meldt:

"at de pågående streikeaksjoner er resultatet av en langvarig infiltrasjonsvirksomhet fra en russisk organisasjon, TROJKA, som i første rekke utdanner sabotører i Russland ... Disse folks oppgave skal først og fremst være å danne seller ved de større bedrifter samt organisere politisk undergravningsarbeide for å gjøre grobunnen moden for omfattende streiker som kunne lamme sentrale deler av norsk produksjonsliv og transportvesen. Informasjonene går ut på at der også er utdannet særskilte sabotører hvis oppgave først skulle være å tre i virksomhet i tilfelle av militære operasjoner. I denne forbindelse kan nevnes at man har brakt i erfaring at der har vært utenlandske instruktører til stede på sommerkurser som NKP satte i gang sommeren 1947 og 1948, hvor det ved obserservasjoner på stedet viste seg kun å bli drevet innendørsundervisning. Kursene har vesentlig gått ut på å gi deltakerne teoretisk militæropplæring - forhold som også er kjent for Finlands vedkommende. Instruktørene har vært utdannet på Vestens universitet i Leningrad før krigen.

Herøya-konflikten skal være et av resultatene av den overnevnte russiske organisasjons virksomhet, og man er kommet over et sirkulære sendt ut av NKP til bedriftslagene, inneholdene anmodning om straks å gå til aksjon for å fremtvinge bedring av arbeidsforholdene til støtte for Herøya-arbeidernes aksjon ... Dette sirkulæret har allerede i noen tilfeller hatt til følge at arbeidsstokken ved forskjellige bedrifter har fremsatt krav om 42 timers uke. Fremtredende folk innen NKP som har som særskilt oppgave å lede kampen mot Marshall-planen har også vært i kontakt med forskjellige tillitsmenn ved viktige bedrifter i Oslo-distriktet, hvorunder der er gitt instruksjoner om retningslinjene for arbeidet til støtte for Herøya-aksjonen."

I et udatert PM forelagt Koordinasjonsutvalget, antakelig fra slutten av 1948, anføres det videre:

---

<sup>25</sup>Verdens Gang 30.10.48.

"At det består en intim forbindelse mellom Moskva og det norske kommunistparti, er på det rene. En av de tegn som viser det, er den ensrettede propaganda og virksomhet satt igang utelukkende for å hindre virkningene av Marshall-planen. De samme arbeidsmetoder og de samme tegn finner man også i andre land i Skandinavia og for øvrig i Vest-Europa."

I et PM-et heter det også:

"Dessuten er det i en rekke tilfelle påvist instruksjoner utsendt til de forskjellige kommunistiske organisasjoner om å øke aktiviteten på arbeidsplassene for å skape splid innen arbeiderorganisasjonene, for på den måten å skape uro i arbeidslivet. Det er fra russisk hold innrømmet at Herøya-aksjonen var ledd i en alminnelig plan fra kommunistenes side, ..."

Av et referat fra et distriktsmøte i NKP i januar 1950, som er forelagt Koordineringsutvalget, fremgår at en representant for Transportarbeiderforeningen uttalte:

"Vår viktige oppgave nå må bli å mobilisere bryggearbeiderne til streik og boikott i det øyeblikk våpnene kommer fra Amerika."

Likeledes var man opptatt av "kommunistisk infiltrasjon" i statsforvaltningen og offentlige etater:

Av drøftelsene i utenrikskomiteen 3. august 1950 fremgår at det fra flere medlemmer ble ytret bekymring for femtekolonnevirksomhet fra kommunister i statsforvaltningen og i NSB. Det ble nevnt at det rettslig var vanskelig å gå til avskjedigelser eller oppsigelser, og man var inne på om man isteden kunne forflytte folk eller frata dem befatning med sikkerhetsmessig ømtålige saker.

I "Oversikt over NKPs virksomhet 1951", utarbeidet av Forsvarsstaben II, opplyses at kommunistene har drevet "intense infiltrasjonsforsøk i tilsynelatende upolitiske organisasjoner og foreninger". Det anføres at kommunistene har infiltrert organisasjoner som Oslo leieboerforening, Ungdommens Selvbyggerlag og at det nå særlig er avholdsbevegelsen og krigsfangeforeningene interessen rettes mot.

Videre anføres at

"i fagbevegelsen pågår infiltrasjonsarbeidet som vanlig. Det synes som om kommunistene samler seg i enkelte viktige bedrifter som N.S.B., Akers Mek. Verksted osv."

Om arbeidet i fagbevegelsen heter det videre:

"I høst utsendte den kommunistiske faginternasjonale en parole som gikk ut på at alle produksjonsfremmende tiltak skulle saboteres. Hensikten med denne parole var å hindre rustningsproduksjonen. ... Det er vanskelig å peke på noen konkrete resultater av denne parole her i Norge. De ting en kan peke på er at kommunistene ved Kaldnes Mek. Verksted i Tønsberg søkte å hindre nødvendig overtidsarbeide, men aksjonen mislyktes."

Det nevnes en del andre bedrifter der kommunistene har laget vanskeligheter for tidsstudier, saboterer produksjonsutvalgene osv.

Videre heter det:

"For å kunne erobre flertallet i klubbstyrene og fagforeninger har en inntrykk av at kommunistene samler seg på bestemte viktige bedrifter. Hvor langt de er kommet med dette arbeidet er noe usikkert. ... Innenfor NSB skal de således bygge opp en landsomfattende kommunistisk organisasjon."

"Infiltrasjonen" i upolitiske organisasjoner og foreninger settes i rapporten i sammenheng med at NKP i samsvar med Kominforms retningslinjer la hovedvekten på fredsarbeid. I kommunistenes fredsarbeid var et hovedpunkt at fredsbevegelsen måtte føres på en så bred front som mulig.

I årsoversikt for 1952 "Internasjonal kommunisme" utarbeidet av Forsvarsstaben II, gis en oppsummering av den "kommunistiske taktikk" etter krigen:

"Ved Kominforms danning i slutten av september i 1947 gikk de fremste kommunistlederne inn for at partiene skulle forberede maktovertagelse og innstille seg på den uunngåelige kamp mot Sambandsstatene. Det skulle settes i verk sabotasje mot Marshall-planen og våpenleveringene, voldsomme streikeaksjoner skulle gjennomføres og de viktigste organ i samfunnet skulle infiltreres med pålitelige kommunister og medløpere. I Tsjekkoslovakia førte linjen til kommunistenes maktovertagelse i februar 1948."

Bekymring for kommunistenes "fredspropaganda" kom tidlig til uttrykk. I utenrikskomiteen 28. juli 1950 - under Koreakrigen - ga statsminister Gerhardsen uttrykk for at "krigen" går på to hovedfronter, dels som en åpen krig med våpen, og dels som en propagandakrig:

"Vi kan smile litt av den metoden de anvender når de lager fredskongresser og sender ut fredsappeller i den ene eller annen form, men vi har ikke lov til å se bort fra at de dog oppnår visse resultater ved de metodene. Ikke så meget i Norge, men mer i våre naboland, som Danmark og Sverige, for ikke å snakke om hva de har oppnådd i land som Frankrike og Italia og andre land, der de har fått tusener og hundretusener av ikke-kommunister til å sette sitt navn under en appel som de kaller en fredsappel. Og nettopp fordi det er blitt strid om denne appellen, har disse menneskene sånn halvveis tatt standpunkt for den kommunistiske del av verden og kommer mer eller mindre i motsetning til den demokratiske delen. Jeg synes disse "fredsaksjonene" fra kommunistenes side får en langt mer alvorlig bakgrunn når en må være oppmerksom på at det går inn som det første skritt i den aksjonen som nå har gitt seg utslag i Korea. Jeg kan ikke se det annerledes enn at de må ha lagt en plan der nr. 1 er Fredskongressen i Paris, nr. 2 Fredskongressen i Stockholm med Stockholmsappellen, nr. 3 den åpne krigen i Korea. Jeg tror det er nødvendig for den demokratiske verden også å møte kommunistene i den propagandakrigen de fører, og derfor tror jeg det ville være gunstig om de norske representanter som deltar i samarbeidet både innenfor de Forente Nasjoner og innen for A-pakten, prøver å fremholde nødvendigheten av at en på den demokratiske siden ikke bare skal være opptatt av rustninger, men at en også må ta sikte på å passe det inn i en større sammenheng, at det bør gå klart frem at demokratiets kamp er en kamp for freden, og når en vil gå inn for å øke rustningene, er det for å tvinge de aggressive maktene til å møte ved forhandlingsbordet, for gjennom forhandlinger å løse problemene. ...

Jeg tror også det er riktig at vi her i Norge under vårt fortsatte arbeid med de spørsmålene vi nå står ovenfor, skal ha klart for oss hvor overordentlig viktig det er at vi behandler disse spørsmålene slik at vi kan sikre flest mulig nordmenn bak den demokratiske fronten.

Kommunistene fikk ved det siste valget i Norge 100 000 stemmer. Det er vel mulig at antallet ville blitt redusert betydelig hvis en skulle ha valg i dag, men vi må regne med at de ved et valg i dag ville samle mellom 50 000 og 75 000 stemmer - henimot 75 [000] voksne nordmenn som på bakgrunn av det som nå har skjedd i verden helt åpent gir sin stemme til et parti som ikke er et norsk parti, men som er et sovjetrussisk parti. Og ingen har lov til å være så blåøyet å se bort fra at det er et parti som stiller sitt apparat til tjeneste for en annen sak. Men 75 000 voksne mennesker kan vi regne med står på den fronten, og derfor er problemet ikke noe enkelt problem, men et overordentlig alvorlig og overordentlig vanskelig problem."

Gerhardsen ga også uttrykk for at arbeiderbevegelsen burde få støtte i kampen mot kommunistene:

"Hvis jeg får lov til å si det her - jeg går ut fra at vi i denne situasjon bør kunne snakke åpent ut: Inntil nå har den norske arbeiderbevegelsen vært for meget alene om å føre den kampen. De fleste aner jo ikke hva det er for en belastning for den arbeider som på en arbeidsplass eller i en fagforening der en først og fremst møter kommunistene og går i kamp mot den - og hvor fristende ville det ikke være å trekke seg ut av det hele, og la tingene seile sin egen sjø! De får ikke et minutt ro, de utsettes for de grusomste forfølgelser, og jeg gjentar: en aner ikke hva den mann utsetter seg for som går bresjen i den kampen mot de kommunistiske fortroppene på arbeidsplassene og i fagforeningene. - Jeg er klar over at den kampen må arbeiderne føre, det er deres plikt å gjøre det, og det er ingen andre som kan gjøre det på samme måte som de kan, men på den annen side tror jeg at andre nordmenn har muligheter til å understøtte dem i deres arbeide. Det er ikke en politisk oppgave som denne komité direkte kan ta seg av, men jeg synes det er så viktig at jeg gjerne vil ha nevnt det her, fordi det dog sitter mange representanter her som har forbindelse nettopp i de kretser der en kanskje kunne gjøre noe for å stille dette problemet klart.

Det vil på mange arbeidsplasser kunne være slik at de arbeiderne som fører den demokratiske kampen, kunne få litt støtte hos arbeidsledere, hos ingeniører, kanskje hos arbeidsgiverne - ikke at de direkte skal gå inn i den, her skal en være varsom med formene - men at de iblant kunne få litt støtte. Og jeg tror også en større del av pressen burde kunne gjøre en mer aktiv innsats på dette område - ikke ved å male i tide og utide, da kan en bare gjøre folk lei det, men i alle fall ved en gang imellom klart å markere standpunkt og å underbygge standpunktene."

Hambro ga i komiteen uttrykk for at han var glad for at statsministeren understreket så sterkt vanskelighetene med kommunistene:

"Jeg tror at farene der er meget mer overhengende enn folk i alminnelighet regner med."

En annen trussel var politisk virksomhet i eller mot Forsvaret. Da det kom våpenleveranser fra USA i 1950, la Hærens Overkommando til grunn at det ikke var hjemmel i norsk lov for å gripe inn mot dem som talte mot denne hjelpen. Men alle distriktskommandoer mv ble pålagt å rapportere om propagandavirksomhet i og i nærheten av militært område:

"Navn bes oppgitt på militært personell som måtte ta aktivt del i slik propaganda."

I E-rapport nr 2/1953 "Årsoversikt 1952. Internasjonal kommunisme" beskrives en endret taktikk fra kommunistenes side: Sabotasje mot Marshall-planen og våpenleveringer og streikeaksjoner skulle erstattes av satsing på fredsbevegelsen:

"Sovjet-Samveldet og folkedemokratiene vil ikke kunne makte en krig på det nåværende tidspunkt. De søker derfor å gi inntrykk av at de ønsker avspenning, og regner med at

avspenningsfølelsen vil føre til nedrustning i vest samtidig som motsetningene mellom de kapitalistiske stater vil komme mer i forgrunnen. ...

Taktikken har i 1952 gått ut på å bygge opp en bred fredsbevegelse. Denne bevegelsen blir fra kommunistisk hold fremstillet som strengt upolitisk og tilhengers eneste felles tilknytningsgrunnlag er ønsket om fred. Kommunistene skal ta aktiv del i fredsarbeidet, men de har latt sine særinteresser vike hvor det er fare for at de kan få følger for kontakten med folkemassene."

Ulike virksomheter som NKP og NKP-medlemmer drev, ble regelmessig forstått ut fra det utgangspunktet at de hadde fiendtlige og/eller skjulte hensikter med hva de gjorde. Et eksempel på denne forståelsen er at utenriksminister Halvard Lange i Forsvarsrådet 5. mai 1949 mente at striden innad i kommunistpartiet var

"muligens kamuflasje med sikte på at Løvlien skulle lede valgkampen og Furubotn det underjordiske organisasjonsarbeidet."

Han viste til at det for tiden foregikk "en omdanning og aktivisering av kommunistpartiene".

Mistanken om at kommunistene drev et fordekt dobbeltspill, går ofte igjen i omtalen av partiet: Partiets studiearbeid, med blant annet studier av historien til det sovjetiske kommunistpartiet, skulle tjene til å utdanne kadre "trenet i oppfinnsomhet og konspirativ list".

I et notat fra etterretningskontoret i Distriktskommando Nord-Norge fra 1949 ble for eksempel et entreprenørfirma, ledet av kommunister, antatt å være "dekkfirma", og en fagforening ble betraktet som en "dekkforening" og som NKP's hovedkontor i byen. Å ha faglige tillitsverv ble beskrevet som "kommunistinfiltrasjon" eller "kommunistinfiltrering" av en fagforening. At NKP-medlemmer var ansatt i en etat, ble i overvåkingspolitiet ansett som NKPs "infiltrasjon" på denne arbeidsplassen. Kommunistere omtales i overvåkingspolitiets rapporter ofte som "aggressive", "hensynsløse", "fanatiske", "farlige" - foruten med ord som "aktiv", "ledende", "stor" el.

### 7.4.3. *Internering*

Oppfatningen av kommunistene som potensielle femtekolonnister medførte at det ble truffet tiltak for å internere kommunister i en mobiliseringsituasjon. I Forsvarsrådet 6. juli 1950 redegjorde justisministeren for politiets "særlige arbeid for overvåking av Rikets sikkerhet":

"Når det gjelder kommunistene er man godt forberedt. Man har god oversikt over hvem som er medlemmer og hvem er "medløpere", og har lister over hvem som kan tenkes å ville bli de ledende personer og over farlige folk. ... Politiet kan på kort varsel gripe inn overfor de nevnte ledende personer og farlige folk. Det kan også gå videre nedover i rekkene. Foreløpig mangler lovhjemmel for de arrestasjonene som er forberedt. Det foreligger ferdig et lovutkast til krigslov som vil bli framlagt for Stortinget til høsten, og som vil gi lovhjemmel dersom det blir vedtatt."



Fra forsvarsministerens side ble det i møtet gitt uttrykk for at de militære sjefer ved direktivene av 10. juni 1949 hadde fått et ansvar når det gjaldt forholdsregler overfor indre fiender som kunne forstyrre mobiliseringen. De militære sjefene var opptatt av om politiet hadde lister over personer i distriktet som kunne tenkes å ville forstyrre mobiliseringen, hvem som var på listene og om politiet hadde nok folk til å "kunne ta alle samtidig". Justisministeren svarte at A-listen omfattet 100 personer "som når som helst kan tas som en preventiv foranstaltning" og at B-listen omfattet 300 personer:

"Skal man gå utenfor disse listene, må man "sope opp" alle sammen."

Statsminister Gerhardsen ga uttrykk for at de som blir arrestert ikke må bli satt i varetektsarrest:

"Gjør man det, vil de kunne lede det hele fra Møllergt. 19.  
Man må ikke "følge reglementet" når det gjelder disse folkene."

Forsvarsministeren ga uttrykk for at personer på liste B "må være minimum som blir tatt ved mobilisering". Statsministeren ga uttrykk for at man "må ta så mange, at man får med 2. og 3. pulje av den illegale ledelse".

Statsministeren viste til at kommunistene hadde fått nøkkelstillinger i det militære og ellers:

"En enkelt sabotør i slik stilling kan gjøre store ulykker."

Kommisjonens undersøkelser viser at interneringslister ble ajourført frem til 1972, jf 8.4.2.3. b).

## **7.5. NKP - perioden 1954-1965**

### **7.5.1. *Den internasjonale situasjon***

Etter Stalins død i 1953 hevdet den nye lederen, Malenkov, den tesen at krig kunne unngås.<sup>26</sup> Dette ble begrunnet i at Sovjetunionens nye styrke ville avskrekke vestmaktene fra å angripe. Koreakrigen ble avsluttet samme år. Faren ble ansett som mindre overhengende etter den 20. partikongressen i februar 1956, der Khrustsjov kritiserte Stalin, og med tesen om fredelig sameksistens mellom kommunismen og kapitalismen, der kommunismen i kraft av sin overlegenhet ville vinne i en fredelig kappestrid mellom systemene.

Flere ganger under den kalde krigen frem til midten av 1960-tallet oppsto spente situasjoner: oppstanden i Ungarn i 1956, krisen omkring Berlin i 1959 og ikke minst Cuba-krisen i 1962. Men heller ikke i tilspissete situasjoner internasjonalt ble krigsfaren sett som overhengende for Norge. Fungerende utenriksminister, Arne Skaug, sa i Forsvarsrådet i november 1956 om krisen i Ungarn at Sovjetunionen fremdeles er

---

<sup>26</sup> Walter Lafeber: *America, Russia and the Cold War 1945-1992*, New York 1993, side 144f.

innstilt på å unngå storkrig, selv om det ikke skyr noen midler for å hindre frafall fra østblokken. Under Berlin-krisen i 1959 sa utenriksministeren i Forsvarsrådet at den alminnelige oppfatning var at Sovjet ikke bevisst ville ta sjansen på krig, men at det var en risiko for at Sovjet ved en "feilvurdering ville snuble ut i ulykken".

### 7.5.2. *Myndighetens vurdering av trusselen*

Utover på 1950- og 1960-tallet ble NKP ytterligere svekket. Det fremgår av rapporter fra overvåkingspolitiet og etterretningstjenesten at tjenestene observerte den tilbakegangen som fant sted i medlemsmasse, organisatorisk styrke og politisk innflytelse, suksessivt fra 1949.

Av et PM datert august 1956 fremgår hvorledes overvåkingstjenesten på den tiden vurderte risikoen for kommunistisk femtekolonnevirksomhet. Notatet er antakelig skrevet av daværende nestkommanderende ved Overvåkingsentralen Gunnar Haarstad. NKP hadde ikke en slik styrke i Norge at partiet representerte noen politisk faktor av betydning. Det var heller ikke sannsynlig at partiet ved krigsutbrudd som organisasjon ville kunne bety noen alvorlig trussel, f.eks. ved dannelse av motstandsgrupper av halvmilitær art. Men enkeltmedlemmer kunne være farlige som spioner eller sabotører:

"I og utenfor NKP finnes imidlertid mindre antall overbeviste og besluttsomme kommunister, hvis offervillighet angriperne kan regne med, og som også kan være plassert slik eller av andre grunner ha slike forutsetninger at de betyr en fare for rikets sikkerhet ved krigsutbrudd.

Man regner med følgende former som sannsynlig:

- 1) Sabotasje: Personer som fikk erfaring i sabotasje ved deltagelse i kommunistiske motstandsgrupper under den tyske okkupasjon i Norge, vil under visse forutsetninger kunne bli satt inn mot vitale deler av transport- og forsyningssektoren og mot militære innretninger av betydning for mobiliseringen. Av sabotasjeobjekter man i første rekke regner med, kan nevnes skipsfarten, NSB, kraftanlegg, telekommunikasjonslinjer, drivstofflagre og mobiliseringsdepoter.
- 2) Spionasje:..."

Om spionasje heter det i notatet at det i enkelte grensestrøk i Nord-Norge fantes personer som under krigen deltok i etterretnings- og partisanvirksomhet mot tyskerne i Nord-Norge. En del av disse ble antatt å ha opprettholdt sin etterretningsmessige forbindelse med Sovjetunionen også etter krigen. Under den sovjetiske besettelse i 1944-45 ble et forholdsvis stort antall norske borgere vervet som agenter for Sovjet. Noen av disse ble dømt for spionasje i 1954:

"Man regner med at agenter av de nevnte kategorier for en del vil være aktive og at de vil kunne spille en viss rolle når det gjelder taktisk militær etterretningsvirksomhet for russerne umiddelbart før og etter et krigsutbrudd."

I andre landsdeler regnet Haarstad ifølge notatet med at det ved krigsutbrudd ville være etterretningsgrupper i virksomhet, som blant annet ville basere sitt samband på radiosender.

Partiet kunne virke som en rekrutteringsmark for agenter fra østblokken. Dels kunne partimedlemmer tenkes å la seg verve. Et NKP-medlem ble stilt for retten for spionasje i 1951, men ble frikjent av lagmannsretten. De sakene der nordmenn ble dømt for spionasje gjaldt i noen tilfeller folk som hadde vært medlemmer av eller sympatiserte med NKP. Asbjørn Sunde, som var under mistanke fra 1949, ble dømt i 1954. Blant annet på grunnlag av opplysninger fra den sovjetiske avhopperen G.F. Pavlov ble en del personer fra Pasvikdalen dømt i 1954; noen av dem var kjent for å ha kommunistiske sympatier, én hadde stått på en kommunevalgliste.

Av opplysninger som kom fra sovjetrussiske avhoppere i andre land fremgikk at man fra tidlig på 1950-tallet unngikk å engasjere medlemmer av kommunistiske partier i spionasje, etter at det hadde kommet avsløringer av noen slike agenter i ulike land etter krigen:

"... når det gjaldt bruken av vestlige kommunister som sovjetiske agenter, forbød Senteret [i KGB] sine residenser i utlandet å verve partimedlemmer til etterretningsarbeid - bortsett fra i eksepsjonelle tilfeller."<sup>27</sup>

I sin bok *I hemmelig tjeneste*, skrev tidligere overvåkingssjef Gunnar Haarstad at Sunde-saken var

"en av de relativt få spionsakene her i landet i etterkrigstiden hvor kommunistisk overbevisning og lojalitet overfor Sovjetunionen var det viktigste motivet."<sup>28</sup>

I et innlegg på et distriktssentralmøte på Hamar i mai 1962 bedømte overvåkingssjef Bryhn trusselen fra kommunistene slik:

"Herunder nevnte overvåkingssjefen at NKP kun har ca. 4000 betalende medlemmer i hele landet. Han mente at overvåkingstjenesten må søke å finne fram til aktivistene, f.eks. de personer som fikk opplæring under siste krig, og holde disse under kontroll. En kan heller ikke se bort fra de øvrige kommunister, d.v.s. de som stemmer med NKP. En stor del av disse er blandt annet infiltrert i Heimevernsområdene og får militær opplæring der. Hvis disse personer i en gitt situasjon vil gå fiendens erinder, kan de gjøre stor skade. Det var enighet om at en distriktssvis må holde øye med dette. Hertil kommer de absolutte ledere og personer som har forbindelse med øststatrepresentanter m.v. Reisevirksomhet, festival og flyktningenes bevegelser ble også drøftet."

En fare ved NKPs virksomhet - foruten mistanken om spionasje - var ifølge politiet at andre mennesker kunne bli vervet, ved at de deltok i aktiviteter der NKP medvirket og der de kunne eller ville møte etterretningsagenter. Reiser i Øst-Europa, spesielt til organiserte festivaler, og liknende festivaler i Norge, utgjorde her den største muligheten.

NKP ble i denne fasen definitivt avskrevet som en fare i kraft av seg selv. Overvåkingssjef Asbjørn Bryhn uttalte på et distriktssentralmøte i januar 1964:

<sup>27</sup> Christopher Andrew og Oleg Gordievskij: *KGB sett fra innsiden*. Bind II *Fra Stalin til Gorbatsjov*, Oslo 1991, side 49. Opplysningene stammer fra en debriefing av ekteparet Petrov i Storbritannia i 1955, se note 112, side 377

<sup>28</sup> Oslo 1988, side 88.

"Russerne ser ikke på NKP som noe masseelement lenger. De kommunistiske partier har utspilt sin rolle, ikke bare i Norge, men i hele Norden. Vi må imidlertid ha vår oppmerksomhet rettet mot de kommunister som har hoppet av, og som nå muligens kan være SF-folk. Disse kan nemlig stille seg til disposisjon for å tjene russisk utenrikspolitikk."

Som det fremgår av 8.4.2.2., fulgte overvåkingstjenesten med på NKPs virksomhet i fagbevegelsen frem til slutten av 1960-tallet, blant annet i NKPs eventuelle rolle i arbeidskonflikter.

På 1960-tallet trappet overvåkingspolitiet ned oppmerksomheten overfor vanlige partimedlemmer. Fra siste halvdel av 1960-årene ble det - med sporadiske unntak - ikke opprettet nye observasjonssaker på medlemmer.

Partiet ble også i denne perioden oppfattet som et talerør for sovjetiske synspunkter. I et notat i overvåkingstjenesten datert 21. januar 1958 omhandles en nordisk kommunistkonferanse som ble avholdt i Helsingfors i oktober 1957. Ifølge notatet ble det enighet om at det norske og danske kommunistparti burde aktivisere sin virksomhet mot utbygging av NATO-baser i Norge og Danmark. Partiene måtte særlig strebe etter å få i stand en bred folkebevegelse mot atombevæpning av begge land. De nordiske kommunistpartier skulle også ut fra slagordet "Østersjøen, et fredens hav" få i stand en fredsbevegelse. Det svenske kommunistparti ble tildelt rollen som initiativtaker, ved gjennom fredsbevegelsen å ta opp spørsmålet om dannelsen av et fast samarbeidsorgan for Østersjølandene. Sovjetunionen skulle først komme inn i organet når arbeidet var i full gang. Videre skulle det finske kommunistpartiet søke å gi sine nordiske kolleger høve til høyere politisk skoloring i Finland. Hensikten var å effektivisere den etterfølgende utdannelsen i Moskva.

## **7.6. NKP - perioden fra 1966**

### **7.6.1. Den internasjonale situasjon**

Internasjonalt skjedde en avspenning fra 1966, trass i Vietnamkrigen og invasjonen i Tsjekkoslovakia. Imidlertid fortsatte våpenkappløpet med både konvensjonell og kjernefysisk opprustning. Stormaktsrivaliseringen foregikk for det meste i den tredje verden mens situasjonen mellom blokkene i Europa var stabil.

Fra omkring 1976 økte den internasjonale spenningen på nytt, og ble videre skjerpet ved Sovjets invasjon i Afghanistan i 1979, Warszawapaktens utplassering av SS-20 raketter i Europa, NATOs dobbeltvedtak om utplassering av atomvåpen og Reagan-administrasjonens tiltredelse i USA 1981. Både i øst og vest ble faren for krig igjen sett som mer alvorlig.<sup>29</sup>

---

<sup>29</sup> LaFeber 1993, side 286ff. Garthoff 1994. Christopher Andrew og Oleg Gordievskij: KBG sett fra innsiden. Bind II Fra Stalin til Gorbatsjov, Oslo 1991, kapittel 13: "Svekkelse og sammenbrudd i avspenningen, side 206-297, særlig side 268ff.

### 7.6.2. *Myndighetens vurdering av trusselen*

Oppfatningen om at kommunister kunne drive ulovlig virksomhet for russiske hemmelige tjenester vedvarte. Et notat av en lokal polititjenestemann i en by i Nord-Norge fra 1969, pekte ut tre navngitte personer som "en tradisjonell, konservativ kommunistisk illegal gruppe" som "sannsynlig ... arbeider både for GRU og KGB".

I den såkalte Bakfjord-saken som ble offentlig kjent i 1967, hadde én av de dømte stilt på NKPs liste ved kommunevalg, men var ikke lenger medlem.<sup>30</sup>

I Bakfjord-saken kom det også frem at tiltalte av russerne hadde fått navnene på tre nordmenn som kunne hjelpe ham å komme over til Sovjetunionen om det skulle bli påkrevd. En av personene ble identifisert og ble avhørt av politiet. På bakgrunn av flere avhør av vedkommende konkluderer vedkommende polititjenestemann i en rapport med at:

"en [fikk] den oppfatning av hans beretninger at det å være med i den innerste sirkel i NKP i X, var ensbetydende med å være illegalt engasjert på en eller annen måte. Med illegalt engasjement mente han tydeligvis en eller annen form for kontakt - og rapportørvirksomhet til sovjetrusserne som ikke tålte dagens lys." (Anonymisert her.)

NKP ble fortsatt sett som en kanal for å formidle østblokkens synsmåter inn i norsk politikk, for å reise saker og kampanjer som, åpent eller fordekt, tjente Sovjetunionens sak. Arbeid kunne, som det het om "kommunistiske dekkorganisasjoner" - Sambandet Norge - Sovjetunionen mfl - på et møte i overvåkingstjenesten i 1966, "bryte ned forsvarsviljen og motviljen mot Sovjet" og kunne bidra til større "velvillighet omkring den kommunistiske idé".

Et eksempel på dette er et foredrag som ble holdt på landskonferansen for politiets overvåkingstjeneste i 1965, der det vises til at partiets formann Reidar Larsen ved avslutningen av partiets landsmøte hadde uttalt at den viktigste oppgaven for partiet i kommende periode var å organisere en bevegelse mot NATO. Foredragsholderen så dette i sammenheng med at det var

"på det rene at den hovedoppgave SUKP har tildelt de nordiske kommunistpartier, er ledelsen av de store massebevegelser mot disse organer."

I et dokument fra 1968 vedrørende oppgaver/organisasjon for Sikkerhetstjenesten 1969-75, gis en fremstilling av sikkerhetstrusselen. Om undergraving (subversjon) heter det:

"Undergraving vil primært ha til hensikt å berede grunnen for videre operasjoner på lengre sikt med det mål å splitte NATO-samarbeidet, svekke tilliten til våre myndigheter og vårt Forsvar samt ødelegge forsvarsviljen. Dette er et av de store målene i sovjetisk utenrikspolitikk, og ansees så viktig at alle midler innen rimelighetens grenser vil bli tatt i bruk også i fremtiden. Denne virksomhet er kontinuerlig i fred og krig.

---

<sup>30</sup> Nationen 12/2 1967, Dagbladet 13/4 1967, Verdens Gang 19/4 1967.

Gjennom institusjoner og organisasjoner og ved hjelp av personlige kontakter, vil Sovjet i årene fremover utvilsomt satse på undergravingsvirksomhet i vårt samfunn, både på det politiske, økonomiske og kulturelle plan.

Aktuelle tiltak i denne sammenheng kan være:

- Dekkorganisasjoner.
- Utsveksling av delegasjoner.
- Verving og utdanning av agenter.
- Påvirkning av personell som er knyttet til felles arbeidstiltak - feks kraftutbyggingen.
- Etablering av celler og hemmelige lagre.
- Planmessig bosetting av sympatisører i viktige områder.
- Propagandautsendinger i radio og fjernsyn.
- Mm"

I 1971 utarbeidet Sikkerhetsstaben i Forsvarets Overkommando et notat om den sikkerhetsmessige trussel. Dokumentet var

"Forsvarsjefens vurdering av truslen mot Norges sikkerhet i fred og krig fra spionasje, sabotasje og undergravningsvirksomhet."

Dokumentet ble sendt til Forsvarsdepartementet, der det blant annet ble forevist statssekretæren, og til forsvarskommandoene, ulike institusjoner i Forsvaret, Direktoratet for sivilt beredskap og Politiets overvåkingstjeneste.

Virksomheten til sovjetblokkens etterretningstjeneste ble fortsatt vurdert som den alvorligste sikkerhetsmessige trussel. Om etterretning i fred heter det at Sovjets etterretningsvirksomhet i Norge

"søker også å etablere nyttige kontakter med personer som de kommer i forbindelse med i sitt offisielle oppdrag og ved selskapelige samvær."

I denne forbindelse nevnes utveksling av delegasjoner innen idrett, kunst, utdanning, handel mm.

Om agenter heter det at disse "bare i liten utstrekning" har vært å finne blant "kommunister, venstreradikale eller andre grupper som normalt har kontakt med østblokk-landene".

Om undergravningstrusselen i fred heter det at den

"vesentligste del av undergravingsvirksomheten i etterkrigsårene kan føres tilbake til Sovjetblokken, som et ledd i å understøtte kommuniststatenes politikk."

Om undergravingsvirksomhet heter det videre:

"Fram til 1968 ble det fra Sovjetblokkens side lansert en rekke såkalte "kampanjer", hvis primære hensikt var å splitte samarbeidet i vest, og understøtte kommuniststatenes politikk. Sovjet støttet dessuten indirekte organisasjoner og bevegelser som "Norge ut av NATO", fredskontorene, anti-atom- og Vietnambevegelser mm, hvis virksomhet delvis eller helt falt sammen med Sovjets offisielle propaganda og interesser. Vietnamkampanjen var den siste verdensomspennende kampanje, som ble iverksatt og ledet av Sovjet."

Innmarsjen i Tsjekkoslovakia medførte ifølge notatet at Sovjet "mistet førerskapet og initiativet hos majoriteten av ungdoms- og studentorganisasjoner i vest".

I 1978 mottok overvåkingspolitiet et internt udatert skriv utarbeidet i Kommunistisk Ungdom om arbeidet i det militære. I skrivet gis råd til medlemmene, der det blant annet heter:

"Politisk virksomhet i det militære er forbudt og straffbart/refsbart. Du må derfor innstille deg på å arbeide konspirativt og illegalt."

Medlemmene ble bedt om å underrette "KU-Sentralen" om "tjenesteadresse og dekkadresse utenfor leiern" slik at de kunne tilsendes materiale.

Også på 1980-tallet fikk NKP oppmerksomhet. Overvåkingssjef Gunnar Haarstad skrev til Justisdepartementet i 1980 at "det overvåkingsmessige grunnlag" for dette var den internasjonale situasjon og

"det forhold at NKPs ledelse har meget nær kontakt med det sovjetiske partiapparat og regjering. Opplysninger fra andre vestlige land går ut på at Sovjetsamveldet har gitt, eller mistenkes for å gi, økonomisk understøttelse til landenes kommunistpartier. Gjennom det sovjetiske kommunistpartis internasjonale avdeling utøver Sovjetsamveldet etter alt å dømme fortsatt en sterk innflytelse i en rekke vestlige kommunistpartiers virksomhet. Det er en alminnelig, og også vel begrunnet oppfatning, at NKP nå hører til de mest Moskva-orienterte kommunistpartier i Vest-Europa."

Det var etter Overvåkingssentralens vurdering grunnlag for å si at

"NKP kan mistenkes for å motta økonomisk støtte - direkte eller indirekte - fra Sovjetsamveldet."

I forklaring til kommisjonen fra en tjenestemann i Overvåkingssentralen er opplyst at man så NKP som en kilde til aktiv sovjetisk desinformasjon og sovjetisk styring av fredsbevegelsen, bevegelsen mot atomvåpen og mot forhåndslagring av amerikansk militærutstyr i Norge.

Overvåkingssjef Haarstad redegjorde i Koordineringsutvalget 4. juni 1981 om "vestlige kommunistpartiers støtte til sovjetiske kampanjer imot NATO's forsvars- og sikkerhetspolitikk". Her heter det:

"Internasjonal avdeling (IA) i det sovjetiske kommunistpartis sentralkomité leder og koordinerer alle utenrikspolitiske fremstøt av denne art. Gjennom offisielle og konspirative kanaler når IA frem til sine front- og dekkorganisasjoner, og gjennom desinformasjon og såkalte "aktive tiltak" søker man å skape de stemninger og holdninger til aktuelle spørsmål som best tjener Sovjetunionens interesser.

De vestlige kommunistpartiers bidrag - også på det konspirative plan - kan i denne forbindelse ofte være av betydelig omfang, som f eks under de to nevnte kampanjer mot NATO's militære planer<sup>31</sup>. Problemet er imidlertid å kunne fremlegge bevis for at et stedlig kommunistparti

---

<sup>31</sup>Amerikansk produksjon av neutronbomben og moderniseringen av NATO's mellomdistanseraketter i Europa.

bevisst motarbeider sitt eget lands interesser til fordel for en fremmed makt. Dette vil nå bli en prioritert oppgave for de vestlige etterretnings- og sikkerhetstjenester."

Forholdet omtales også i POT-meddelelse 1/1981.

Et eksempel på dette synspunktet er et notat fra Politiets overvåkingstjeneste i Bodø 29. februar 1983 om "Øket trussel mot Natos nærområde (Europa)". Det heter at Sovjet har

"klart å skaffe seg enda et våpen i sin kamp, nemlig bruken av Fredsbevegelsen til propaganda, desinformasjon, innsamling av opplysninger og et potensielt sabotasjeverktøy... Medlemmer av fredsbevegelsen er allerede medlemmer av kommunistpartiet eller sympatiserer med Sovjet. Noen av disse vil nok fortsatt være lojale mot Sovjet i tilfelle krig, mens andre vil innse at de er lurt av sovjetisk propaganda og desinformasjon, men da har de allerede blitt brukt av sine manipulatorer."

I flere notater fra begynnelsen av 1980-tallet beskrives kontakten mellom en tjenestemann ved den sovjetiske ambassade og personer som var aktive i forskjellige grupperinger i fredsbevegelsen (aksjoner mot forhåndslagring, mot produksjon av neutronvåpen, for atomfri sone i Norden og fredsmarsjen).

I POT-meddelelse 5-6/1986 omtales skoling av vestlige, også norske, kommunister i Moskva. Hensikten med studiene ble antatt å være å kvalifisere studentene for partiarbeid i hjemlandene. I 1987 inngikk NKP's politiske program i et sikkerhetskurs om "subversive organisasjoner på venstresida".

Ifølge POTs rundskriv 3/1988 skulle partiet følges, men med lavere oppmerksomhet:

"NKP antas fortsatt å ha så nær tilknytning til Sovjetunionens kommunistiske parti at det kan betraktes som en underavdeling av dette. I relasjon til flere av de undergravingsformer som er listet opp foran under pkt. 4.1 [straffbare handlinger som nevnt i overvåkingsinstruksens § 2], må NKP anses som en latent trussel."

I og med sammenbruddet for regimene i Øst-Europa i 1989-90, opphørte - med sporadiske lokale unntak - overvåkingstjenestens interesse for partiet.

## 7.7. Organisasjoner som sto NKP nær

Overvåkingstjenesten, etterretningstjenesten og senere Sikkerhetstjenesten betegnet en rekke organisasjoner som "dekkorganisasjoner" for NKP. Viktigste blant disse var Sambandet Norge-Sovjetunionen.

Om virksomheten til disse organisasjonene heter det i et notat fra 1972 utarbeidet ved Overvåkingsentralen:

"Frontorganisasjonenes mål er å fremme Sovjets kommunistiske politikk og samtidig virke som kanal for rekruttering til kommunistpartiene. De appellerer til sosialdemokratene, internasjonallister, pasifister og til fagbevegelsen. Hele tiden forsøker frontorganisasjonene å manipulere folkeopinionen og har ofte med hell fått støtte for sine kampanjer gjennom velmenende og politisk naive personer og grupper.



Frontorganisasjonenes politikk blir til enhver tid bestemt av SUKP og videreført gjennom Sovjets ambassader i utlandet, gjennom de kommunistiske partier, gjennom hjelpeorganisasjonene og vennskapsforeninger."

Organisasjonen bidro således allment til å skape politisk sympati for kommunismen og Sovjetunionen. Dette synspunktet ble presisert i flere retninger. På et møte i overvåkingstjenesten i Nord-Norge i oktober 1966, med representanter fra Forsvaret til stede, ble det holdt gruppearbeid der man blant annet skulle diskutere disse organisasjonenes mål og midler. I rapporten ble svarene summert opp slik at deltakerne

"anså virksomhetens hensikt som å være politisk makt med infiltrering i det norske samfunn, fagorganisasjoner, Forsvaret, skolevesen, kulturlivet i alminnelighet og industri. Summen av all virksomheten og formålet med den er uten tvil å bryte ned forsvarsviljen i landet og motviljen mot Sovjet. I en krisesituasjon kan en tenke seg følgene av dette. De forsøker gjennom vennskapsforbindelser, fortrolighetssamarbeid å oppnå grobunn for den kommunistiske idé og system, bryte ned den motvilje som eksisterer og forsøke å fremelske mer velvillighet omkring den kommunistiske idé."

Sambandet Norge-Sovjetunionen, med sine arrangementer av ulike former for reiser mellom de to landene, ble ansett spesielt farlig etter opprettelsen av Nord-Norgekontoret tidlig på 1960-tallet, med økonomisk tilskudd fra Sovjetunionen.

I 1966 anså en sentral polititjenestemann i en av byene i Nord-Norge at Sambandet Norge-Sovjetunionen var politisk viktigere enn NKP. For ledelsen i Sambandet "må man gjøre regning med at de faktisk ønsker å oppnå en organisasjon som sovjetisk etterretning kan spille på".

Sambandet skulle følges av tre grunner:

For det første kunne reisene inn i Sovjetunionen åpne en mulighet for å verve nordmenn og for kontakt mellom vervede og deres oppdragsgivere.

Sovjetiske etterretningstjenesters utnyttelse av delegasjonsreiser til og fra Sovjetunionen er beskrevet i et rundskriv fra Overvåkingssentralen i 1958. Det fremgår at "enhver sovjetrussisk delegasjon eller gruppe som reiser utenlands [har] minst en KGB kadrearbeider". I tillegg til oppgave som "vakthund", kunne vedkommende ha oppdrag som talentspeider eller andre etterretningsoppgaver. Delegasjonsreiser til Sovjet ble også benyttet til talentspeiding eller til å finne "pressmidler" mot besøkende.

"Ved utvalg av objekter for studium innen politiske og kulturelle delegasjoner som besøker SSSR, er det sannsynlig at SET<sup>32</sup> får assistanse av lokale kommunist- eller frontorganisasjoner som må antas å ha betydelig innflytelse ved uttak av medlemmer til slike delegasjoner."

Man hadde ifølge rundskrivet også kjennskap til saker hvor vervete agenter var blitt oppfordret av den lokale residens til å søke å komme med i en delegasjon til Sovjetunionen for der å kunne avhøres av sovjetisk etterretningspersonell.

---

<sup>32</sup>Trolig forkortelse for Sovjetisk etterretningstjeneste.

Under etterforskningen av Bakfjord-saken var det kommet frem at den spiondømte hadde fått beskjed om å kontakte Sambandets Nord-Norge-kontor dersom han hadde behov for å komme til Sovjet utenom de planlagte møtene. Personer på kontoret ville da plassere ham på første delegasjonsreise.

For det andre innbefattet sovjetiske delegasjonsreiser inn i Norge representanter for KGB og den militære etterretningsorganisasjonen GRU, under dekke av å være ordinære deltagere på reisene. Reisene ble hele tiden etter krigen utnyttet i etterretningsøyemed. Russerne kartla militære mål og andre forhold av etterretningsmessig betydning, og reisene ga mulighet for verving av agenter og kontakt med agenter.

I et notat fra mars 1963 anføres at avgjørelsen om å legge et distriktskontor for Sambandet Norge-Sovjetunionen til Tromsø, ble truffet i Moskva. Videre anføres at:

"utviklingen av Norsk Sovjetrussisk Samband i Nord-Norge har skjedd målbevisst etter opptrukne retningslinjer fra Moskva. Fra A startet opp i Kirkenes i 1959 og til i dag da Sambandet sitter med eget kontor, forretningsfører og reisesekretær, som er plassert på et slikt sentralt og på mange måter strategisk sted i Nord-Norge som Tromsø, må en reflektere over den egentlige hensikt.

Det ser i den forbindelse ut for, at ved å plassere kontor i Tromsø var det russernes ønske å få et senter i Nord-Norge hvortil de under legale påskudd kunne utvide sin reisevirksomhet både fra ambassaden i Oslo og over grensen i Sør-Varanger." (Anonymisert her.)

For det tredje drev Sambandet opinionspåvirkning. Subversjon, undergraving, var det farligste, uttalte en tjenestemann på et møte i Landsdelssentralen i Nord-Norge midt på 1960-tallet:

"Jeg tror personlig at farene på det felt ikke kan overvurderes, og jeg tror den oppmykning som har funnet sted ... er den farligste ting som idag skjer i vår landsdel. Og i dette spillet er Sambandet hovedbrikken, hvorigjennem de baner veg for sine andre fremstøt."

Det burde følgelig ikke foregå noen form for ikke-offisiell kontakt mellom nordmenn og sovjetiske delegasjoner eller representanter.

Dette generelle synet på Sambandet ble gjentatt av flere av tjenestemennene i overvåkingstjenesten fra 1960-tallet og fremover. I ettertid oppsummerer politiets tjenestemenn noe ulikt. En, som har vært ansvarlig for saksfeltet i Overvåkingsentralen, sier i sin forklaring til kommisjonen:

"Generelt fikk de aldri bekreftet mistanken de hadde mot Sambandet Norge-Sovjetunionen eller at de hadde drevet illegal virksomhet."

En tjenestemann i Nord-Norge har derimot forklart at virksomheten som Sambandet utøvde, tydelig viste at de beskjeder Sambandet hadde fått fra russerne i forbindelse med opprettelsen av Tromsø-kontoret ble etterfulgt - nemlig å skape en basis for delegasjonsreiser som kunne åpne for påvirkning og verving.

Liknende overveielser gjaldt også Sambandet Norge-Folkedemokratiene og reiser til Østersjøukene. Politiet bygde også sin mistanke på meldinger fra en samarbeidende tjeneste om vervingsforsøk, gjengitt i POT-meddelelse 21/1965. POT-meddelelse 11/1976 gjentar, ved nedleggningen av Østersjøukene, at bakgrunnen for at man hadde vært interessert i den var:

"... opplysninger om at det øst-tyske Ministerium für Staatssicherheit ... har søkt å utnytte Østersjøuken til forsøk på verving av deltakere fra de nordiske land for ulovlig etterretningsvirksomhet."

Artikkelen omtaler ikke direkte belegg for at nordmenn ble forsøkt vervet på ukene, men overvåkingspolitiet mente å kjenne til en verving i 1966 og et vervingsforsøk i 1971, jf 8.4.3.3.<sup>33</sup>

## 7.8. Sosialistisk Folkeparti - en arvtaker etter NKP?

Da Sosialistisk Folkeparti ble stiftet i 1961, ble partiet ikke offisielt definert som en sikkerhetstrussel i ansvarlige politiske organer. Det var politiet og Forsvaret som på egen hånd utviklet sitt syn på hvilken trussel partiet utgjorde. Overvåkingssjef Asbjørn Bryhn fant grunn til å følge med på partiet. Hans vurdering bygget særlig på tre forhold:

For det første hadde sentrale tillitsvalgte i SF, og særlig partiformannen Knut Løfsnes, omfattende kontakt med representanter for Sovjetunionen og land i Øst-Europa, herunder personer som var identifisert som etterretningsagenter. Overvåkingstjenesten mente at KGB-residentene ved en del slike møter hadde opptrådt "meget konspirativt". Overvåkingstjenesten hadde dessuten mistanke om at SF ble brukt som et redskap for Sovjetunionen. I et notat med tittelen "Sosialistisk Folkeparti" utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1962 uttales:

"I hvilken utstrekning russerne har støttet opp om og medvirket til at SF ble stiftet, tør være usagt. Da det norske kommunistparti har spilt fullstendig fallitt og ikke har den ringeste politiske innflytelse, er det klart at man fra russisk side har vært interessert i å få et nytt politisk parti, som kunne tjene til å fremme Sovjets politiske ønskemål overfor Norge. Stiftelsen og organiseringen av et slikt parti har utvilsomt vært drøftet inngående på nevnte møter mellom A<sup>34</sup> og KGB-residenten og andre representanter for Sovjets ambassade.

Det synes også å være på det rene at A før valget har forevist SF's valgprogram i den Sovjetiske ambassade og at man fra russisk side hadde erklært seg helt ut fornøyd med dette."

For det andre mente overvåkingstjenesten at det var nær forbindelse mellom NKP og SF. I notatet fra 1962 anføres at det var kontakt mellom to ikke navngitte personer som var sentrale i forbindelse med den senere stiftelse av SF og ledende personer i NKP:

<sup>33</sup>En tidligere østtysk statsborger Hansjürgen Wolf, har i et intervju i Aftenposten 30. september 1995 forklart om arbeidet til "Stasi":

"Man forsøkte ikke å verve agenter direkte, men skaffet seg kontakter de kunne spille på ved senere anledninger, blant annet i Norge."

<sup>34</sup> Personen angis som A i notatet.

"Denne intime forbindelse som ble etablert med NKP alt før stiftelsen av SF var et faktum, har senere på flere områder festnet seg og blitt bygget ut, bl.a. på det faglige område."

Det var særlig grunn til å følge med på medlemmer av SF som tidligere hadde vært medlem av kommunistpartiet. På et distriktssentralmøte i oktober 1962 ga Bryhn uttrykk for at SF som parti ikke hadde overvåkingsmessig interesse, men at tidligere kommunister som står tilsluttet SF fortsatt ville være overvåkingsobjekter. Han mente videre at SFs målsetting var den samme som kommunistenes, og at de som "leder agitasjonen og som er mest aggressive innen SF" kan ha en viss overvåkingsmessig interesse. I 1964 uttalte Bryhn på et distriktssentralmøte at tjenesten måtte ha sin

"oppmerksomhet rettet mot de kommunister som har hoppet av, og som nu muligens kan være SF-folk. Disse kan nemlig stille seg til disposisjon for å tjene russisk utenrikspolitikk."

Uttalelsen kan tyde på at SF ble fulgt særlig av hensyn til personkontroll. Bryhn viste til at overvåkingstjenesten er

"ansvarlig for de undersøkelser som blir foretatt mot personer som steller med våre statshemmeligheter og må sørge for at tvilsomme personer ikke kommer inn i våre registre."

På et distriktssentralmøte i juni 1966 holdt Bryhn et lengre foredrag om "kommunistinfiltrasjon" i fagbevegelsen i en navngitt bedrift. Han uttalte at kommunistene og SF ved bedriften samarbeidet "såvidt intimt at de er å anse som en gruppe".

For det tredje la Bryhn vekt på "hva partiet står for", hvilket vel må bety partiets politiske syn, men samtidig påpekte han at overvåkingstjenestens mål var å avdekke illegal virksomhet. Av referatet fra et distriktssentralmøte i 1962 fremgår:

"Overvåkingssjefen stilte så spørsmålet om hvilken interesse overvåkingen har av S.F. Han besvarte selv spørsmålet: Først og fremst hva partiet står for. Vi må nødvendigvis følge med i det som er mest markert i tiden på det politiske felt, men vi må ikke tape av syne at det er å søke å avdekke illegal virksomhet som er vårt primære mål."

På et distriktssentralmøte i 1966 anførte Bryhn at:

"... det er nødvendig å kjenne den politiske bakgrunn for å finne fram til hvordan størrelsen av infiltrasjonen er. Det er naturlig at man stiller seg noe avventende, men det er klart at man har interesse av å kunne konstatere om f.eks. S.F. mottar subsidier fra fremmed makt for å kunne drive sin virksomhet, og å følge med i spillet med den russiske ambassade og KGBs sentrale apparat."

På samme distriktssentralmøte uttalte en tjenestemann ved Overvåkingssentralen at

"... NKP er svakt for tiden og at S.F. har overtatt hegemoniet. Vi er jo klar over at S.F. i realiteten er et kommunistisk parti og at det er kommunismen partiet vil fram til. Men slik som forholdene har vært for overvåkingstjenesten, har man ikke kunnet beskjeftige seg noe særlig med dette bortsett fra de kontakter S.F. har hatt med sovjetrussiske tjenestemenn og kanskje i første rekke med øst-tyskerne."

Bryhn sa seg enig i denne uttalelsen.

På distriktssentramøter på 1960-tallet ga overvåkingssjefen nokså motstridende uttalelser om sitt syn på partiets medlemmer og velgere. På et distriktssentramøte i januar 1962 uttalte han

"at det var god grunn til å følge med SF-folkene. Hans personlige mening var at det sto respekt av de "gode og gamle" kommunister, i motsetning til SF, som han mente var forræderi i landsmålestokk."

Det er mulig at uttalelsen er upresist gjengitt i referatet, og at den sikter til personer i partiledelsen, da Bryhn umiddelbart før hadde gitt en lengre redegjørelse om Løfsnes' virksomhet.

På andre møter fremholdt han derimot at storparten av velgermassen og storparten av medlemmene var nasjonalt innstilte personer, som det ikke var grunnlag for mistanke mot. Det var galt på betrakte "alle SF-tilhengere som landssvikere", sa han i mai 1962. Og i 1966 mente han at menige medlemmer av SF var "like fjernt fra spillet bak kulissene som enhver annen norsk borger".

Overvåkingstjenesten og Forsvaret synes å ha ment at SF og SF-ere virket - med eller uten hensikt - til østblokkens fordel, ved at de hadde kontakter med disse landene og dermed legitimerte dem, ved at de ikke tok avstand fra viktige trekk ved samfunnsformen, eller fremstilte den i et gunstigere lys enn tilfellet var.

Ifølge et brev fra Sikkerhetsstaben til Politiets overvåkingstjeneste i 1969, hadde Norge i rapporter som ble drøftet i NATO<sup>35</sup> lenge bare fremstilt kommunistene:

"Etter FSTs mening gir dette et falskt bilde av forholdene. Både Norge og Danmark har sitt "Sosialistisk Folkeparti", foruten sterkt venstreradikale grupperinger innen enkelte av de øvrige partier. Det er vel først og fremst i disse kretser den virkelige motstanden mot NATO har sitt utspring, samtidig som i første rekke SF har langt større politisk innflytelse enn kommunistene. I folks bevissthet er disse kretser ikke kompromitert som "Moskvatro" i samme grad som kommunistene. Dette, sammen med de øvrige forhold som er nevnt, gjør disse kretser særlig godt egnet for utnyttelse i østblokklandenes virksomhet til fremme av deres politiske mål."

Så vidt kommisjonen kan se, ble forslaget om å vektlegge SF i rapportene til NATO ikke fulgt opp.

At noen sentrale medlemmer i SF slik var politiske "påvirkningsagenter", hva enten de selv ønsket å være det eller kun faktisk virket slik, synes å ha vært et varig ankepunkt mot partiet. Tankegangen går frem av utsagn av politimester Jan Grøndahl på landskonferansen for overvåkingstjenesten i juni 1993, som spesielt gjelder overvåking av Knut Løfsnes i 1972-73, men som kan leses som et mer allment resonnement. Til kritikken fra Kontrollutvalget mot overvåkingstjenesten for å ha overvåket Løfsnes' alminnelige politiske virksomhet, sa Grøndahl:

---

<sup>35</sup> Medlemslandene utarbeider regelmessige rapporter om sikkerhetsmessige spørsmål som drøftes i NATO-sammenheng. Ansvaret for å møte og nøytralisere den sikkerhetsmessige trussel i fred og krig er et rent nasjonalt anliggende.

"Det var nettopp på grunn av Løfsnes politiske status og politiske virksomhet at sovjetrussisk etterretningstjeneste (KGB) fattet interesse for Løfsnes og gjorde sine tilnærmelser, og som gav lovlig hjemmel for overvåking og telefonavlytting, og ikke fordi Løfsnes var tiltenkt rollen som f.eks. en agent som skulle utføre mere ordinære og tradisjonelle oppdrag.

Det var etter Grøndahls mening, Løfsnes' rolle som politiker - plassert i datidens innenriks- og utenrikspolitiske situasjon - som var attraktivt for KGB."

Derimot synes tanken om SF-ere og andre på venstresiden som agenter å ha fortatt seg. Sikkerhetsstaben skrev i sin trusselvurdering i 1971:

"Bare i liten utstrekning har disse agenter vært å finne blant kommunister, venstreradikale eller andre grupper som normalt har kontakt med øst-blokklandene."

Interessen for SF synes å ha vart til omkring 1973, riktignok i sterkt avtakende grad etter 1964.

Unntaksvis ble medlemmer og virksomhet i Sosialistisk Venstreparti vist oppmerksomhet inn på 1980-tallet. Grunnen var da ikke SV-medlemskapet i seg selv, men deltakelse i annet politisk arbeid. Fordi deler av fredsbevegelsen, spesielt kampanjene mot atomvåpen og mot amerikansk forhåndslagring av militært utstyr i Norge, ble oppfattet som ledet eller iallfall inspirert fra Moskva, ble SV-ere og andre som sto sentralt i kampanjene omfattet med en viss interesse omkring midten av 1980-tallet.

Liknende betraktninger kunne også gjelde ulike fredsorganisasjoner og andre organisasjoner på den politiske venstresiden. Her ble synet mer differensiert over tid. Representanten for Sikkerhetsstaben påpekte i et møte i Koordineringsutvalget i 1981 at det måtte

"gis en nyansert omtale av motivene for å delta i de forskjellige kampanjer. I mange tilfeller vil det være slik at genuine følelser i befolkningen kan foranledige aksjoner som den sovjetiske etterretningstjeneste raskt "henger seg på" og vet å utnytte."

## **7.9. AKP (m-l) - den nye subversive trusselen**

Da SFs ungdomsorganisasjon, Sosialistisk Ungdomsforbund - SUF - ble radikaliseret, ble den ikke offisielt definert som noen trussel av de politiske myndighetene. Som i tilfellet med SF var det tjenestemenn og offiserer som formulerte myndighetenes syn. Men den politiske ledelsen i for eksempel Justisdepartementet fikk adgang til informasjon om dette, blant annet gjennom POTs årsmeldinger fra 1967 til og med 1987 og POT-meddelelser fra 1969.<sup>36</sup>

Det ble ansett nødvendig å registrere ml-ere av hensyn til fremtidig personkontroll. På grunn av ml-ernes revolusjonære linje og sterke lojalitet til bevegelsen, og bevegelsens syn på staten som et organ for monopolkapitalistenes undertrykkelsesapparat, mente

---

<sup>36</sup>I POT-meddelelse nr. 4/1969 angis første gang at et eksemplar er sendt justisministeren; alle senere meddelelser er distribuert dit.

man at det var fare for at ml-ere ikke ville være lojale mot regelverket om beskyttelse av graderte dokumenter, hvis det oppsto konflikt med bevegelsens interesser.

Begrunnelsen for å følge med var også av overvåkingsmessig karakter.

Organisasjonen påkalte overvåkingspolitiets særlige interesse fra 1967. Det het i POT-meddelelse nr 42 fra desember 1968 at

"SUF idag representerer et "fremmedelement" i norsk politikk med programfestede mål og midler som faller utenfor rammen av selv en meget rommelig toleransegrense."

Hovedbegrunnelsen for å følge med lå i organisasjonens/partiets erklærte målsetting om å gjennomføre en revolusjon, med våpen i hånd. I POT-meddelelse 1/1970 ble det sitert fra Statutter for SUF (m-l), vedtatt på organisasjonens sjette landsmøte:

"Monopolkapitalens diktatur kan bare styrtes ved at arbeiderklassen, alliert med alle progressive lag av folket, bryter borgerskapets undertrykkelsesapparat i stykker, knuser det borgerlige statsapparat gjennom en revolusjonær omveltning og er forberedt på å bruke vold for å oppnå dette."

Se for øvrig nærmere om dette under 8.4.5.

Andre trekk ved organisasjonen var også begrunnelse for å følge med: opptattheten av sikkerhet og hemmelighold, at medlemmer bevisst søkte seg til arbeidsplasser og institusjoner for drive politisk arbeid mv.

Organisasjonens politikk overfor Forsvaret var generelt også en grunn til at man fulgte med. Foruten å kritisere norsk sikkerhetspolitikk, anså marxist-leninistene staten allment og militærvesenet spesielt for å være et organ for monopolkapitalens undertrykkelse av folket.

Militærnekting på et ikke-pasifistisk, politisk grunnlag vakte politiets interesse fra 1967. Da først SUF (m-l), senere Kommunistisk Ungdom og medlemmer av Sosialistisk Folkepartis Ungdom fra omkring 1969-1970 la om linjen og besluttet seg for å utføre "politisk militærtjeneste", påkalte dette oppmerksomhet, i politiet og enda mer i Forsvaret, og i Sikkerhetsstaben spesielt. Forsvarsstaben påla i 1970 sjefene for våpengrenene og Heimevernet å rapportere til FST om ulovlig politisk virksomhet i Forsvaret. Deltakerne, spesielt lederne, ble identifisert og registrert. Dessuten fulgte man med i virksomhet utenfor Forsvaret som berørte den politiske aktiviteten inne i avdelingene. Særlig oppmerksomhet ble gitt Aksjon for politisk militærtjeneste.

Arbeid for å fremme velferdskrav for soldatene skulle skape sympati og sammen med agitasjon og propaganda virke til "svekking av det borgerlige militærapparatet", som det het i et studieopplegg for militærpolitikk fra 1970. I POT-meddelelse 4/1969 omhandles "SUF's politiske militærnektkonferanse" i Bergen 1. og 2. mars 1969. Her fremgår at SUF i fremtiden vil oppfordre sine medlemmer og tilhengere til å gå inn i det militære. Om dette heter det:

"Utviklingen av SUF's planer på dette felt bør følges med den største oppmerksomhet ved samtlige politikamre, med rask innberetning av saker som kan ha betydning for en helhetsvurdering sentralt med sikte på adekvate forholdsregler."

I POT-meddelelse 3/1974 gis det en presentasjon av studieopplegget for AKP(m-l)s militærpolitikk. Det siteres fra studieopplegget:

"Alt som styrker soldatenes selvstendighet og rettigheter overfor befalet, alt som knytter dem sterkere til det sivile liv er ikke bare i overensstemmelse med soldatenes ønske og interesser. Det er også som sand i maskineriet for det borgerlige militærapparat."

Forsvarets representanter fryktet på 1970-tallet ikke at marxist-leninistene skulle overta den militære organisasjonen, men at aksjoner, nekting av ordre mv ville skape så mye bry at det gikk ut over forsvarsevnen. Således het det i Sikkerhetsstabens trusselvurdering i 1976:

"De ekstremistiske grupperinger har fremdeles ikke så stor tilslutning at deres virksomhet utgjør noen alvorlig fare for landets sikkerhet, men deres virksomhet ved avdelingene kan være sjenerende, og ha en viss negativ virkning. Det foreligger ingen indikasjoner på at ekstremistene har planer for undergravingsvirksomhet i krig. Den mest negative effekt av undergravingen antas i krig å være ettervirkningen av den undergraving som allerede har funnet sted i fred, og da særlig ved påvirkning av barn og ungdom."

Sikkerhetstjenesten mottok rapporter om politisk aktivitet i Forsvaret fra overvåkingstjenesten og ga de opplysningene Forsvaret selv satt på til politiet.

Forsvarets Overkommando var også skeptisk til å utvide rammene for legalt politisk arbeid i Forsvaret, dels fordi det ville skape splid mellom mannskapene, dels fordi det kunne gi venstreradikale innflytelse. Det heter således i et notat fra 1972 fra stabssjefen ved Forsvarets Overkommando at studieringer og møter er

"en lett infiltrasjonsmulighet for de uroskapende politiske krefter som også ellers i samfunnet har lykkes med sine aksjoner."

Interessen for "politisk militærtjeneste" synes å ha vart til omkring 1975-76.

Også sporadiske meldinger om våpenbruk og våpenøvelser ble notert. I kommisjonens materiale er det ikke mange tilfeller, de fleste av dem er basert på annenhånds opplysninger. Seks tilfeller er fra 1968-69:

I 1968 meldte en "sikker kilde" at et medlem av SF-stud hadde foreslått i 1967 at man burde melde seg inn i skytterlag for å skaffe seg våpen og lære å bruke dem.

I 1968 meldte "en kilde" at en person hadde vært på et tre ukers kurs på en folkehøyskole. Her skulle vedkommende i pausene i undervisningen om ettermiddagen ha deltatt i "våpenøvelser og øvelser i geriljakrigføring" ledet av det lokale SUF-laget.

I 1968 meldte "en kilde" at en student som var medlem av SUF, hadde overnattet bare tre-fire ganger på sin hybel på tre måneder. Vedkommendes



"antrekk var hele tiden gummistøvler og langbukse, og for øvrig kunne det minne om en slags "feltantrekk". Kilden hadde hørt en samtale mellom (personen) og en (annen person), hvor det ble nevnt at flest mulig måtte melde seg inn i skytterlag for å skaffe bæretillatelse for våpen."

I 1968 het det i et internt skriv fra et SUF-lag til en person at det på Tromøya ved Arendal ble avholdt "kurs" med "opplæring i gerilja, brosteinsbrekking m.m".

I 1969 sa "en kilde" at SUF hadde under oppbygging en "kampgruppe" på 30 medlemmer, utstyrt med hjelmer og køller.

I 1969 sa en "pålitelig kilde" at personer fra Oslo "skal ha vært" i Trondheim og gitt kurs i geriljatakikk.

Tilsvarende meldinger kom i 1971 og 1973 (rykter om våpenøvelser), i 1972 (om en ml-er som i beruset tilstand i et selskap skulle ha vist frem to geværer og en maskinpistol), i 1977 (rykter om urettmessig utlån av mobiliseringsvåpen til ml-ere), i 1981 om at ml-ere var medlem i en pistolklubb der det ble drevet stridsskyting.

Disse meldingene synes stort sett arkivert uten å ha blitt fulgt nærmere opp. Kommisjonen har ikke funnet noen samlet samtidig vurdering av spørsmålet om våpenøvelser eller våpenbruk. Politiets årsberetninger senere berører heller ikke spørsmålet om medlemmer av ml-bevegelsen faktisk var væpnet.

En person med tilknytning til ml-bevegelsen var ifølge overvåkingstjenestens årsberetning for 1982 engasjert i forsøket på sabotasje mot broen over Tverrelva i Finnmark, jf pkt 8.5.4.2.

I tillegg er det klart at det arbeidet organisasjonen utførte på arbeidsplasser, skoler mv ble fulgt med bekymring. Foruten den allmenne samfunnskritiske holdningen så man negativt på den "uro", aksjoner, streiker mv, som marxist-leninistene bidro til, særlig om de for eksempel brøt tariffestet fredsplikt. Dessuten var dette et problem fordi bevegelsen på denne måten skapte sympati, skapte politisk oppslutning og vervet medlemmer. Antakelig ut fra samme synspunkt ble også ml-ernes kulturelle aktiviteter i enkelter tilfelle fulgt og registrert.

Sikkerhetsstaben utarbeidet i 1971 dokumentet "Den sikkerhetsmessige trussel", jf pkt 7.6.2, som er illustrerende for vurderingen av ml-bevegelsen. Hovedoppmerksomheten ble som nevnt gitt sovjetisk etterretningstjeneste i Norge, men dessuten viet dokumentet en del oppmerksomhet til "den subversive virksomhet som synes å ha nærmere tilknytning til "Maoismen"":

"Ved universitetene og de høyere læreanstalter har det vokst fram en hard kjerne av studenter, som ut fra den marxistiske/leninistiske lære (m/l-læren) og med Mao Tse-Tung som det store forbilde, går inn for å rive ned det bestående samfunn. Denne undergravingsvirksomhet kan ikke føres tilbake til Sovjetblokken og er heller ikke noe spesifikt nasjonalt problem, men er utbredt i store deler av den vestlige verden."

Om SUF(m-l) heter det at organisasjonens politiske plattform er:

"den kommunistiske eliteteoris prinsipper om demokratisk sentralisme, celleaktivitet, utenomparlamentariske virkemidler og voldelig revolusjon."

Det konstateres at SUF(m-l) ikke synes å ha noen forbindelse med Sovjet-blokken, men internasjonalt støtter seg til Kina, Albania og Cuba, og det antas at medlemmer av SUF(m-l) "får en form for revolusjonær utdanning" under sine besøk i disse land. Det nevnes at SUF(m-l)s "organisasjon er hemmelig" og at virksomheten styres av sentralledelsen i Oslo "gjennom celler ... spredt utover hele landet på de større arbeidsplassene, ved de høyere skolene og i militærleirene". Det opplyses at SUF(m-l) retter "angrepene" mot fagorganisasjonene, skolesektoren og Forsvaret. Det anføres at SUF(m-l) har gitt infiltrasjon på arbeidsplassene høy prioritet:

"Det har vært arrangert flere landsomfattende konferanser, hvor retningslinjer for arbeidet har vært diskutert og strategien lagt opp."

Dokumentet beskriver videre SUF(m-l)s rolle i forbindelse med ville streiker. Om arbeidet rettet mot skoleverket og elevene heter det at dette arbeidet har to hovedmål:

"- å fremelske negativ samfunnskritisk holdning  
- rekruttering til egne rekker."

Om lærere som kommer fra SUF(m-l)-kretser heter det:

"Disse lærerne er godt skolert i den marxistiske lære og Mao Tse Tungs røde bok og utnytter de muligheter som foreligger for å påvirke elevene."

Om "angrep mot Forsvaret" vises det til at SUF(m-l) har endret taktikk fra politisk militærnekting til politisk militærtjeneste:

"Politisk militærtjeneste ga etter SUF(m-l)s mening muligheter til å motvirke indoktrineringen fra Forsvarets side, starte soldatenes interessekamp og undergrave forsvarsviljen ved å motarbeide Forsvaret innenfra. For å prøve å få massene av soldatene med seg, ble angrepet i første omgang begrenset til å utnytte eksisterende misnøye og irritasjonsmomenter innen Forsvaret."

Det nevnes at det arrangeres "studiesirkelopplegg om politisk militærtjeneste", og at soldatene som har gjennomgått opplegget senere skal "danne en viktig del av de såkalte basisgrupper omkring i forlegningene".

M-l-bevegelsen ble imidlertid ikke beskrevet som en trussel i en krise- eller krigssituasjon.

I et notat fra Forsvarsdepartementets administrasjon heter det at SUF(m-l)s virksomhet på skolesiden "neppe står i strid med norsk lov", og at en vurdering som feks at SUF(m-l)s mål er "å fremelske negativ samfunnskritisk holdning" vil være sterkt avhengig av observatørens generelle politiske orientering. Det anbefales at dokumentets omtale av SUF(m-l)s virksomhet "blir nærmere gjennomgått fra et politisk synspunkt for å vurdere hensiktsmessigheten av de vurderinger som fremkommer". I en påtegning til statssekretæren heter det at man ikke må "blåse saken opp" og at saken kan tas opp muntlig med sjefen for Sikkerhetsstaben.

Mer sporadisk kunne Sikkerhetsstaben bli bedt om å orientere de politiske myndighetene om enkeltsaker. I 1972 leverte for eksempel Sikkerhetsstaben på

forespørsel en rapport til forsvarsminister Alf Jacob Fostervoll om MLG/SUF(m-l)s sommerleir på Herdla samme år.

I overvåkingspolitiet mente man at marxist-leninistene utgjorde en fare ved at de opptrådte fordekt og slik kom inn i viktige stillinger og posisjoner. Farligere enn "den åpne del av studentaktivistens virksomhet", het det i et foredrag i 1970, er "hvordan det arbeides effektivt og systematisk med sikte på å infiltrere og dirigere mest mulig av det bestående samfunn og næringsliv utenom universitetene".

Man var mest opptatt av den potensielle trusselen organisasjonen representerte. Dessuten var interessen knyttet til den uro, de aksjoner, streiker mv som foregikk. Få synes å ha hatt umiddelbare bekymringer for samfunnsordenen.

I andre halvdel av 1970-tallet endret AKP(m-l) strategisk perspektiv. I tråd med analysene til det kinesiske kommunistpartiet, mente AKP-erne at den aggressive sovjetiske "sosialimperialismen" ville føre til en tredje verdenskrig. I så fall ville Norge bli invadert. De øvrige norske partiene ville enten være for svake eller opptre som en femtekolonne. I denne situasjonen kunne og måtte AKP (m-l) lede befolkningen i Norge i en "folkekrig" mot okkupantene. I forlengelsen av krigen ville også den sosiale og politiske revolusjonen følge. Krigen ville i første omgang ha karakter av en gerilja, med utnyttelse av Norges spesielle geografi og de to millionene jaktvåpen som fantes i landet. Med erobrete våpen og økende styrke ville man i neste fase gå over til regulær krigføring. AKP-erne tok dette fremtidsperspektivet så vidt alvorlig at fysisk fostring ble prioritert. Og det verserte rykter om våpentrening.

AKP(m-l)s klare antisovjetiske holdning skapte en viss, om enn meget betinget, velvilje for dem i militære kretser fra slutten av 1970-tallet. Men for overvåkingspolitiet ble partiets propaganda om folkekrig et argument for å følge med.

I Overvåkingspolitiets årsberetning for 1981 fremgår at partiet oppfordret sine medlemmer til å avtjene verneplikten for å skaffe seg militære kunnskaper, herunder å lære seg å behandle våpen. Medlemmene ble også oppfordret til å skaffe seg våpen.

En viktig forskjell i bedømmingen av AKP(m-l) sammenliknet med NKP, var at marxist-leninistene ikke var knyttet til en stormakt i Norges umiddelbare nærhet. Kina var lenger unna enn Sovjetunionen. Men Sikkerhetsstaben antok i 1971 som nevnt at medlemmer av SUF(m-l) som besøkte Kina, Albania og Cuba "får en revolusjonær utdanning under disse besøkene". En sjelden gang ble AKP ansett som en mulig, fremtidig støtte til ikke-ønsket kinesisk aktivitet i Norge. Et notat fra overvåkingstjenesten ved Trondheim politikammer i 1978 om "ML-bevegelsens historie" konkluderer slik:

"Men vi skal ikke glemme at med den sterke tilknytning partiet har i dag til Kina og andre ML-bevegelser i Europa, kan partiet - eller iallfall deler av det - utvikle seg til å bli en kinesisk etterretningsorganisasjon på bl.a. norsk jord."

I et notat av 26. juli 1978 fra Overvåkingsentralen anføres at den kinesiske etterretningstjenesten hadde engasjert ml-journalister i en verdensomspennende

organisasjon for å innhente opplysninger om NATO. For øvrig har kommisjonens undersøkelser ikke vist indikasjoner på at personer tilknyttet ml-bevegelsen var mistenkt for ulovlig etterretningsvirksomhet.

Ifølge brev av 29. august 1980 fra overvåkingssjef Gunnar Haarstad til Justisdepartementet, forelå det

"...begrunnet mistanke om at AKP (m-l) har mottatt økonomisk støtte fra Kina (strl. § 97 A)."

En lokal tjenestemann i overvåkingstjenesten har forklart til kommisjonen at i startfasen ble ml-bevegelsen viet oppmerksomhet da virksomheten "ble ansett som svært alvorlig". Å dømme etter stoffet i POT-meddelelser ble trusselen oppfattet som størst fra omkring 1968 frem til 1977. Etter den tid ble partiet fortsatt fulgt til siste halvdel av 1980-tallet, men med dalende interesse.

Enkeltpersoner med tilknytning til AKP(m-l) eller andre mindre grupper på den politiske venstresiden påkalte interesse fordi de hadde kontakter med utenlandske bevegelser som brukte terror i sitt arbeid. Midtøsten var lenge det viktigste området, men også kontakt til blant annet Irland ble fulgt.

AKP og organisasjoner som sto AKP nær ble fulgt med oppmerksomhet inn på 1980-tallet. I 1985 antydte en politiinspektør ved Overvåkingssentralen på et landsdelssentralmøte at AKP nå var "i grensesonen" for hva som hadde interesse, men fortsatt burde følges på grunn av programformuleringen om væpnet revolusjon. Selv om programformuleringen fortsatt betinget at man burde følge ledende personer, mente han at

"AKP er i dag ikke et revolusjonært parti (gruppering) og fortjener ikke den samme oppmerksomhet fra oss som tidligere. AKP har imidlertid væpnet revolusjon på sitt program. Av den grunn er det nødvendig å følge med i virksomheten og å ha oversikt over toneangivende personer innen grupperingen."

Enkelte deltakere på konferansen ytret seg mer reservert.

I det retningsgivende rundskriv 3/1988 fra Overvåkingssentralen ble AKP(m-l) karakterisert som "en latent undergravningsfare". I 1990 uttalte ovennevnte politiinspektør på et landsdelssentralmøte at nedprioriteringen hadde vært riktig. Han "slo fast at vi pr. i dag ikke har noen ekstrem venstre-side i Norge". AKP var organisatorisk svekket, og "har heller ingen statistikk for vold". I 1992 fastslo overvåkingssjefen at rundskriv 3/1988 ikke lenger var gjeldende for organisasjoner på venstresiden.

## **7.10. Særlig om trusselvurderinger i forbindelse med øvelser**

Den generelle vurderingen av subversjons- og sabotasjerisikoen i krigssituasjoner illustreres i noen grad også av de stabsøvelsene som har vært avholdt annet hvert år,

med kodenavnet "Wintex". Øvelsene inngår i et felles opplegg i NATO, beskrevet slik i en dom i Bodø byrett i 1974:

"Hovedhensikten med øvelsen er å øve planer og prosedyrer i henhold til gjeldende NATO-strategi. For øvelsen er det satt opp et hendelsesforløp av tenkte situasjoner som kan variere fra det sannsynlige til det usannsynlige."

Øvelsene er spill der deltakerne skal trenes i reaksjoner på spionasje, subversjon og sabotasje. Det settes opp en "incident list", meldinger om innenlandsk uro, i kombinasjon med fremstøt fra "Orange" fiende.

I forbindelse med øvelsen i 1971, "Good Heart", ble det lekket til pressen at øvelsesstaben i Distriktskommando Trøndelag hadde laget meldinger om aksjoner fra SUF(m-l) og FNL-grupper ved navngitte bedrifter og læresteder i Trøndelag og Møre og Romsdal. Hendelsesforløpet var også klarert med landkommandøren for Sør-Norge.

Da dette ble kjent, sa forvarminister Alf Jacob Fostervoll til Arbeiderbladet 23. april 1971:

"Jeg har ingen grunn til å tro at organisasjoner og grupper som driver lovlig politisk virksomhet vil være femte kolonnister. Det gjelder selvsagt også SUF."

I et notat fra sjefen for Sikkerhetsstaben sies det imidlertid:

"De politiske betegnelser er brukt med overlegg av øvelsesstab/DKT a h t realismen. Øvelsesstaben viser i den forbindelse til S-NYTT nr 2/1970. - Etter min mening vil det være uheldig nå å treffe tiltak mot konsipister og dem som har godkjent øvelsesopplegget. Det må være tilstrekkelig å sende ut en ordre om å utvise forsiktighet i fremtidige øvelsesopplegg."

I S-NYTT nr. 2/1970, som det vises til i sitatet over, står det blant annet en lengre artikkel om den norske ml-bevegelsen.

Etter øvelsen "Good Heart" ga Forsvarssjefen et direktiv for den neste øvelsen:

"Bruk av tenkt femtekolonnevirksomhet under øvelser.  
Foranlediget av at det under øvelse "Wintex 71" (Good Heart) bl a ble benyttet navn på aktuelle politiske grupperinger under hendelsesforløpet, skal følgende bestemmelse nøye overholdes ved all fremtidig øvelsesvirksomhet:  
a) I forbindelse med tenkt femtekolonnevirksomhet som forutsettes å inngå i en øvelses hendelsesforløp, skal det ikke anvendes navn på eksisterende politiske partier eller grupperinger, men istedet benyttes benevnelse som "femtekolonnister, Orange sympatisører", ekstremistiske grupper, o.l.  
b) Slike gruppedannelser skal ikke settes i forbindelse med navn på bedrifter, skoler eller andre eksisterende institusjoner."

I senere øvelser er ingen enkeltgrupper navngitt. Men i en øvelse fra 1973 - "Firm Sand" - inngår det at "femtekolonnistene" brukte slagord som var identiske med dem som dengang ble brukt av organisasjonen Kampanjen Norge ut av NATO.

Narve Trædal ble i 1974 dømt i Bodø byrett for å ha offentliggjort disse meldingene. I premissene for dommen ble det blant annet sagt at stabsøvelsene er slik at

"en del av forutsetningen er at det blir øvd sabotasje og tildels også motstand mot mobiliseringstiltakene. Grunnen til at slike momenter blir tatt inn i øvelsen er oppdraget forsvarsledelsen har fått fra de politiske myndighet ved Kgl. res. av 10 juni 1949, hvor det bl a heter:

"Femtekolonister.

a) De militære sjefer skal regne med at femtekolonister vil komme til å bli satt inn før eller samtidig med væpnet angrep

...

c) De militære sjefer plikter med de midler de rår over, og sikre mobiliseringen og de væpnede styrker mot femtekolonister. "

Retten fant at fordi meldingene ikke benyttet navn på eksisterende grupperinger eller satte gruppedannelser i forbindelse med navn på bedrifter, skoler eller andre eksisterende institusjoner, var de i samsvar med Forsvarssjefens direktiv.

### **7.11. En ny trussel fra høyre**

Som det fremgår av pkt 8.4.10, ble den ekstreme høyreside - med unntak for den første etterkrigstid - ikke omfattet med noen særlig interesse før etter 1. mai 1979, da det ble klart at enkelte grupper anvendte vold. Fra dette tidspunkt, og særlig etter Hadelandsdrapene i 1981, kom grupper på den ekstreme høyreside for alvor i søkelyset.

I løpet av 1980-tallet skjedde det en omfattende omprioritering av overvåkingspolitiets innsats, med nedprioritering av venstresiden og opprioritering av grupperinger med nynazistisk og rasistisk ideologi som utøvde vold eller kunne mistenkes for å kunne ty til voldsbruk.